

BEDENKINGEN

TEGEN DE

MEMORIE

VAN DEN

AMSTERDAMSCHEN KERKERAAD

DER

NEDERDUITSCH HERVORMDE GEMEENTE,

IN ZAKE HET ADRES

van de Heeren G. H. KUIPER c. s.,

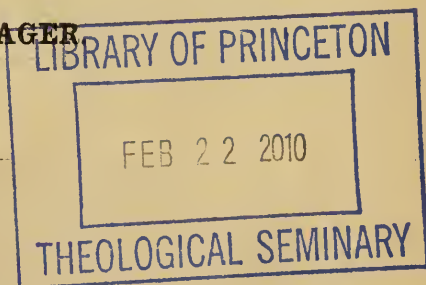
VOOR DEN KERKERAAD GESTELD

DOOR

Dr. A. KUYPER.

DOOR

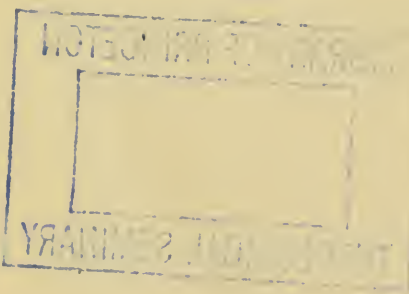
L. C. WELDRAGER

AMSTERDAM,

J. H & G. VAN HETEREN.

1872.

Zoo iemand vreemde dingen leert en niet toetreedt tot de gezonde woorden van onzen Heer Jezus Christus en de leer, die naar de godsvrucht is, die is verwaand en weet niets, maar lijdt aan twistvragen en woordenstrijd, waaruit voortkomt rijd, twist, lasteringen, booze vermoedens, krakeelen van menschen, bedorven van zinn en verstoken van de waarheid, die meenen, dat de godsvrucht een gewin is.

De godsvrucht nu is een groot gewin, met vergenoegdheid. 1 Timotheüs 6 vers 3—6.

Ik geef hun getuigenis, dat zij eenen ijver tot God hebben, maar niet met verstand.

Romeinen 10 vers 2.

Maar verwerp de ongodelijke en onduidelijke fabelen.

1 Timotheüs 4 vers 7.

Ben ik dan uw vijand geworden, u de waarheid zeggende?

Galaten 4 vs. 16.

Staat dan in de vrijheid, met welke Christus ons vrij gemaakt heeft, en wordt niet wederom met een juk van dienstbaarheid bevangen.

Galaten 5 vs. 1.

De pols verdraagt geen keten,

Geen prikkel dult de hiel.

En vrijheid van geweten,

't Is de ademtocht der ziel.

SCHIMMEL.

Nichts ist widerwärtiger, als die Majorität: denn sie besteht aus wenigen kräftigen Vorgängern, aus Schelmen, die sich akkommodiren, aus Schwachen, die sich assimiliren, und der Masse, die nachtröblt, ohne nur im mindesten zu wissen, was sie will.

GOETHE.

~~~~~

Doctor Abraham Kuyper begint met te zeggen: "spelling en interpunctie zijn op het naauwkeurigst teruggegeven." Waarom die "Seitenhieb"? Van het standpunt als rapporteur eener vergadering, en dat wel van een' kerkeraad, is die toelichting minder gepast, ja zelfs kleingeestig te noemen.

Dat Dr. A. K. als gestudeerd man zijne moedertaal

kennen en ook op de hoogte der interpunctie zijn zal, wie twijfelt daaraan? Het is echter te bejammeren voor zijne volgelingen, dat 's mans preken in den regel voor hen even onbegrijpelijk zijn, als het adres der Heeren G. H. K. e.^{ts} duidelijk en verstaanbaar is voor ieder die er geen belang bij heeft zich Oost-Indisch doof te houden.

De bemerking dat de 3 genoemde onderteekenaren verklaard hebben, het adres bij vergissing te hebben onderteekend, is een bewijs dat volgelingen van Dr. A. K. gewoon zijn, alleen op het gelui af, zonder zelf-besef aan te nemen of te verwerpen; ieder weldenkende zal het dat driemanschap dan ook wel ten goede willen houden, gedachtig aan het "zij weten niet wat zij doen."

Storing van de nationale feestviering op 1 April (blz. 27).

Dit is eene eigendunkelijke verdraaijing van de woorden der adressanten. Immers in het adres is geene sprake van storing der feestviering op 1 April; er staat duidelijk te lezen: "*stoornis te brengen in de dankbare vreugde die in ons geliefd vaderland heerschte*". Waartoe dan al die drukte van Dr. K. over de *ongestoorde* feestvreugd op 1 April zelf?

De 17 ouderlingen zeggen in hunne missive aan den kerkeraad, *gedagteekend 27 Maart H.*: "U bij deze te doen "toekomen afschrift van..... dat *dezer dagen* publiek gemaakt zal worden", ergo toen (27 Maart) nog niet publiek was, en ongetwijfeld aan zeer vele, zoo niet alle leden der gemeente, niet vóór of op 1 April, maar eerst daarna is onder de oogen gekomen. De feestvreugde op 1 April hebben de 17 ouderlingen derhalve niet *kunnen* storen, maar zij hebben, en *dit* was de bedoeling van adressanten, door hunne anti-vrijheid ademende circulaire, de dankbare vreugde vergald, die in ons geliefd vaderland (onder welks warme vrienden ook adressanten zich rekenen) nog heerschte door de *herinnering* aan het gevierde feest op 1 April.

In de noot op bladz. 27 stelt Dr. A. K. de dagteekening van het adres op 1 *April*, terwijl op bladz. 14 de datum luidt: 10 *April*. Deze laatste nu is de origineele dagteekening, want eerst in de Amsterd. Courant, n°. 87 van Donderdag 11 April, en daarna in dezelfde Courant n°. 90 van Zondag 14 en Maandag 15 April, was de advertentie geplaatst, waarbij de leden uitgenoodigd werden, "lecture van het adres te komen nemen en bij instemming hetzelfde te onderteekenen.

Dr. A. K. heeft ongetwijfeld toen hij zoover met zijn rapport gekomen was, even als Alba, zijn bril, of wel het rechter glas daaruit verloren, dat hij in plaats van 10, 1 gelezen heeft. Zoo niet, dan heeft Dr. A. K. een April-grap willen debiteeren, die echter niemand der adressanten aardig vinden zal. April-uien hebben in September hun kracht en smaak verloren.

(blz. 27). "Willekeurige onttrekking aan ambtsplichten."

Ingeval de moderne predikanten beroepen waren *na-* dat die 17 ouderlingen hun mandaat aanvaard hadden, dan zou er voor die ouderlingen oorzaak kunnen zijn om hun aanvaard ambt niet te blijven waarnemen; maar alle moderne predikanten *waren* hier bereids korter of langer in dienst, of hadden hun beroep naar hier *reeds* aangenomen, toen die 17 mannen hun ouderlingschap aannamen, zonder eenige reserve; — bijgevolg was het hun bekend welke verplichtingen zij op zich namen.

(blz. 29). Voorloopige weigering tot de bevestiging en inschrijving der 6 leerlingen van Dr. van Gorkom.

Deze weigering is eene inconsequentie, en getuigt van een partipris tegenover Dr. v. G., daar een paar uren later diezelfde predikant een andere uit zijne leerlingen tot het doen van belijdenis bij zich ontving, die toen door een anderen ouderling werd waardig gekeurd in het lidmatenboek der N. H. gemeente te worden ingeschreven.

Dr. van Gorkom mag bij het ondervragen der jongelieden gelet hebben op het verschil in ontwikkeling en maatschappelijken stand, dat tusschen hen bestond — maar zeer zeker heeft ZEd. zijn standpunt en zijne beginselen van modern predikant gehandhaafd; een man uit één stuk, zooals Dr. v. G., verloochent zijne overtuiging niet.

Met welk recht heeft de kerkeraad dus één leerling goedgekeurd en de anderen gewraakt? Het is te hopen voor de zaak der vrijheid, dat de hoogere kerkbesturen, die ten deze uitspraak hebben te doen, den Amsterdam-schen Kerkeraad zullen verplichten tot aanneming der gewraakte candidaat-lidmaten.

De onderling, die tegen de aanneming der candidaat-leden bezwaar maakte, en tegen huene aanneming bij den kerkeraad protest indiende, is officier bij het Nederlandsche leger, was gekleed in uniform, met den degen op zijde; en ofschoon nu de kleeren den man niet maken als er geen man in zit, vraag ik: was dat voegzaam? was dat voorbedachtelijk, om vis à vis die jongelieden te imponeren? was het om hun schrik aan te jagen? was het om proselieten te winnen voor den, vooral tegenwoordig zoo hoog aangeschreven officiers-stand? (de batonnade te Haarlem, en de schellentrekkersgeschiedenis te 's Bosch niet eens medegerekend) Of was het om te doen zien, dat onder den officiersstand mannen gevonden worden, die ook den *papieren paus* de militaire honneurs niet onthouden willen?

(blz. 41). “De kerkeraad gaat daarom niet verder dan tot 1835 terug.”

Ofschoon ten eenenmale onbekend met het archief van den kerkeraad en de notulen zijner vergaderingen, heeft Dr. A. K. zich, vooral sedert zijne komst alhier, als een te heftig en slim partij-man doen kennen. om niet te onderstellen, ja met zekerheid aan te nemen, dat hij voor-

bedachtelijk niet verder terug gegaan is. Dr. A. K. weet veel te goed, wat hem en zijne trouwe schare past en wat niet. Bij het doorsnuffelen der acten, heeft Z. W. E. en die hem ter zijde stonden, zeker dikwijls oorzaak gevonden om ziende blind te wezen, en daarbij, Dr. A. K., zal niet verlegen noch beschaamd worden, als men hem later misschien nog eens een hem wedersprekend document voorlegt, — Dr. A. K. is niet zoo spoedig vervaard.

(blz. 42). Hier maakt Dr. A. K. een paar kleingeestige aanmerkingen op een vroegeren *kerkeraad*, die niet bij dezen, maar bij een *kerkelijk gezelschap* thuis behooren. Overigens bewijzen ze, dat *toen* een vriendschappelijke band tusschen verschillende fractiën van den kerkeraad bestond, die thans, sedert Dr. A. K. zitting heeft, *geheel* verdwenen en vervangen is door onverdraagzaamheid en door tooneelen, een vergadering als den Amsterdamschen kerkeraad onwaardig, en dat alleen door de schuld van de partij, wier hoofdman is Dr. A. K.

(blz. 48). “Het kerkbezoek tot onkenbaar wordens toe “geslonken” — “naar een reeks van bijkerken verlegd.”

Aan wien of wie de schuld?

Niet ten eenenmale aan den toenmaligen kerkeraad. Het is eene vanzelfsheid, op ieder gebied waar te nemen, dat groote gebeurtenissen in den regel voorafgegaan worden door laauwheid, onverschilligheid, stilstand, enz.

Toen Jezus zijne prediking begon, was de Joodsche natie en met haar hare Godsdienst alles behalve in bloeienden toestand.

Toen Luther als hervormer opstond, was de Roomsche kerk in verval, en nu de tweede hervorming voor weinige jaren is aangebroken, zijn stilstand, onverschilligheid, enz. hare wegbereiders geweest.

Ook de beweging in de Roomsche kerk — de zich als Oud-Katholieken tegenover de Ultramontanen afschei-

denden — werd voorafgegaan door een schijnbare rust en eensgezindheid. Het concilie heeft plaats gehad, de paus is onfeilbaar verklaard. Eerst daarna zijn de Jezuïten uit Duitschland verdreven: den paus is zijne wereldlijke macht ontnomen, en . . . om te behouden wat nog behoudbaar schijnt, wordt de domme volkshoop bij den neus geleid naar het beeld eener (als echt geïmporteerde waar aanbevolen) aan eenvoudige bergbewoners verschenen Heilige maagd. En dit met goed overleg in Frankrijk, waar men weet, dat zelfs de meer ontwikkelde stadsbewoners voor exploitatie vatbaar zijn, en de verlichting op het platteland nog bijna niet doorgedrongen is. Wie echter aan de geschiedenis zijn vertrouwen schenkt, is overtuigd, dat die kunstmatige bewerking der onnoozele schare hare grenzen heeft en vroeger of later zal, en moet eindigen met het zegevieren der verlichting en wetenschap over Roomsche bij- en orthodox kerkgeloof. Wie zich aan een ander spiegelt, spiegelt zich zacht —, de kerkeraad doe er zijn voordeel mede!

Wat nu aangaat “de verlegging van het kerkbezoek naar een reeks bij-kerken,” ’t is mede niet onvoorwaardelijk op rekening van den toenmaligen kerkeraad te stellen.

Dat hinken op twee gedachten en die onderlinge verdeeldheid onder de malcontenten, die de vaderlandsche kerk den rug toekeerden, getuigt van hunne geringe ontwikkeling. Immers die elf bijkerken vertegenwoordigden bijna even zoovele secten; — die menschen hadden geen vasten grond onder zich, zij werden geslingerd, dan ginds, dan herwaarts, totdat eindelijk een zich zelf tot predikant (?) opwerpend ex-schoenmaker, smid of ander handwerksman hen overreedde zich bij hem te voegen als bij den alleen *de* waarheid verkondigenden apostel des Heeren.

Onder hen, die een voorname plaats in de voortplanting van orthodoxie en confessioneele onverdraagzaamheid be-

kleed hebben, mag Ds. Schwartz der vrije Schotsche kerk, in de voormalige Fransche comedie op de Erwtmarkt, niet vergeten worden. Hij zag zijne pogingen dan ook ruimschoots beloond, want menigeen, die bij de Nederd. Hervormde gemeente als lid te boek stond en staan bleef, schaarde zich onder zijne vleugelen. Wanneer ik mij niet bedrieg, was eigenlijk zijne missie hier te lande, de joden tot het (zijn?) Christendom te bekeeren; die pogingen moeten veelal vergeefs geweest zijn, en gelijk een winkelier, die ziet dat zijn winkel verloopt, intijds handen aan 't werk slaat om op deze of gene wijze daarin te voorzien, en zoodoende de klandizie van het publiek te herwinnen, zoo gooide Ds. Schw. het ook over een anderen boeg; *eenige* voornamen, slechts *weinigen* uit den middel- en de *meesten* uit de allerlaagste klasse vormden te zamen zijne gemeente.

Ofschoon het gros — zonder gemoedsbezwaren! — uit volle borst medezingt: “hier beneden is het niet” en “wijk “aardsch genot”, waren velen zóó luchtig van consciëntie, dat zij hun niet opgezegd lidmaatschap bij de N. H. gemeente, als eene speculatie betrachtten tegen mogelijke slechte tijden, ziekten en sterven. Want al mogt de leer, die in die kerk verkondigd wordt, niet regtzinnig genoeg zijn, de dubbeltjes en de geneeskundige hulp van hare diakonie, waren in tijd van nood toch zoo verwerpelijk niet. En dan het weeshuis voor hunne kinderen, of voor zich zelven later een plaatsje in het besjeshuis, (broeder Cavaljé was toen nog geen diaken, veel minder nog was er sprake van zijne verheffing tot directeur dier inrichting). Dit alles bijeen gerekend, was zoo'n mooie intrest- op intrestberekening hunner tweeslachtige verhouding tegenover de N. H. gemeente, dat zij daarmede hunne consciëntie *wel* bezwaren wilden.

De beschuldiging over het onvoldoende van het Godsdienstig onderwijs, zullen de leden van den toenmaligen

kerkeraad zich wel niet te zwaar aantrekken, om reden de schuld niet lag aan de gelegenheden tot ontvangen van Godsdienstig onderwijs, die toen *even goed bestonden als thans*. De leerlingen der catechiseer-meesters en meesters en de ouders dier jongelieden zijn de hoofdschuldigen. Ieder, die eenigszins bekend is met dienstbaren, op den leeftijd van 16—20 jaren bijv., weet te zeggen, hoe getrouw (?) zij de catechisiatiën waarnemen en hoeveel nut zij er van trekken!... Hetzelfde geldt van de meeste jongelingen, die een ambacht leeren. Het geldt in veel mindere mate van hen, die het voorrecht hebben bij een predikant ter catechisatie te gaan, daar de meer ontwikkelden, en in den regel ook de ouders, er meer belang in stellen, en het voor zich zelven prijzenswaardiger achten niet afgewezen te worden met: “gij zijt gewogen maar te licht bevonden.”

Bij velen was, en is ook thans nog helaas alleen het “*but*” zoo spoedig als maar eenigszins mogelijk is, voor “het belijdenis doen” pasklaar gemaakt te worden. Hoe velen roemen er niet op, dat zij maar weinige maanden, en dan slechts één uur per week, geleerd hebbende, er toch zijn “doorgekomen”; — *nu* zijn zij aangenomen, hun naam staat in het lidmatenboek opgeteekend, en als zij oud geworden ten laste hunner familie, meestal even behoeftig als zij zelve, zouden moeten komen, dan zijn zij bezorgd, want... zij hebben aanspraak op de diaconie-bedeeling, of nog beter, geprotegeerd door eene achtingswaardige Mevrouw, of door een voormalig patroon in kerkelijken dienst, toezegging voor een plaats in het “besjeshuis.”

Zulke leden der gemeente beweren ook eene godsdienstige *overtuiging* te hebben, want zij zijn immers, aangenomen? Van dat oogenblik af bleven ze evenwel stilstaan (als er ooit beweging in was geweest!); van eigen onderzoek of besef van verschillende richting was

verder geen sprake; zij hebben eenmaal "*hunne belijdenis*" gedaan, en daarbij zweren zij tot aan hun dood.

Zulke leden nu zijn de machines die de dommekracht uitmaken van de sedert inwerkingtreding van art. 23, den baas spelende meerderheid in de gemeente. Zij worden dan ook ruimschoots geëxploiteerd door de ijveraars voor de kandidaten van "Evangelie en Belijdenis"; de geschiedenis der verkiezingen levert daarvan de meest stuitende voorbeelden op. Het is treurig dat de aanvoerders dier richting, daarvoor ziende blind, zich niet schamen toe te laten dat die ijveraars brutaal weg voortgaan tot "het doel heiligt de middelen" hunne toevlugt te nemen, — "aan de vruchten kent men den boom."

Dat de collecte door het verminderd kerkbezoek niet vermeerderde, spreekt van zelve; aan die mindere ontvangst hebben echter de zich afscheidenden voor hun deel ook schuld, daar zij hun penningske offerden in dieijkerk, waar zij vermeenden "de waarheid" gevonden te hebben; maar of de klimming van circa *f* 5000 gedurende het boekjaar 1870/71, verschuldigd is aan de volgelingen van Dr. A. K. c. s., mag niet alleen betwijfeld, maar positief ontkend worden.

Dat de diaconiescholen met een vonnis van opheffing bedreigd waren, spreekt voor den geest van vooruitgang, die zich toen reeds min of meer begon te openbaren. Men ging inzien dat het onderwijs op die scholen geen gelijken tred hield met het onderrigt daarbuiten; de ontwikkelde man begon zich reeds hoe langs hoe meer te verzetten tegen alles wat de kenmerken droeg van secte-geest.

Zij, die thans op het kerkeraadskussen zitten, ijveren voor hun behoud, overtuigd dat dit een der laatste midelen is, om hunne, de kerkleer der Dordsche vaders, bij het opkomend geslacht voort te planten dat die scholen, dikwerf *volens volens* den innerlijken wensch der ouders, moet blijven bezoeken, ofschoon het toch wel ver-

wacht mag worden dat niet allen, op lateren leeftijd tot beter inzicht gekomen, zich voor den *papieren paus hunner schooljaren* zullen blijven buigen. Het gezag van wetenschap en godsdienst gaat de macht der kerkleer gelukkig te boven, de wereldgeschiedenis heeft dit bewezen en de toekomst is zeker van zijn' triomf.

Op blz. 50, laatste regel, spreekt Dr. A. K. van "een kern der gemeente". Ieder lid der gemeente die voor "een kern" iets meer verlangt dan Dr. A. K., en niet onbekend is met de elementen waaruit die "kern" was zamengesteld, zal zich gelukkig achten niet tot *die* "kern" gerekend te worden.

Dr. A. K. maakt op blz. 71 met veel ophef gewag van den Heer T. M. Looman, onder bijvoeging zijner oudgereformeerde- en kerkelijke titels; niemand zal hem den eernaam van ijveraar voor het orthodoxe geloof ontzeggen, maar zeker is het dat die Heer Looman een echte "Saulus" was en nog is, voor alles wat aanspraak mag maken op christelijke verdraagzaamheid in de gemeente. Als het vervolgen en verwoesten daarvan tot zijne "bravoure" behoort, dan mag hem de rang van sommiteit in het orthodoxe en confessionele leger niet onthouden worden.

Op blz. 58 verkondigt Dr. A. K. de leer: "beginselen *moet*, bedoelingen *mag* de christen niet tot voorwerp 'maken van critiek.'

Ik wil gelooven dat als het van Dr. A. K. alleen afhing, de critiek, zoowel in woord als in geschreven en gedrukte refutatie, sedert zijne komst alhier op den Index van den kerkeraad prijken zoude; want critiek is dikwerf een zeer lastig iets, vooral voor menschen als Dr. A. K., die *bongré malgré* altijd gelijk hebben en hun zin door-drijven willen.

Het is Dr. A. K. zeer zeker niet aangenaam, dat, als hij in een kring van geestverwanten eene voorlezing houdt,

die door de broeders en zusters met vrome aandacht en onverdeelde instemming aangehoord, en later door den druk publiek gemaakt wordt, dat dán een ambtgenoot (sedert Dr. A. K.'s komst is het "ambtsbroeder" in het ongerede geraakt) daarop eene critiek levert, dat er van zijne geheele verhandeling (inclusief beginselen en bedoelingen) zoo goed als niets overblijft. Met den criticus wacht het belangstellend publiek, tot nog toe altijd te vergeefs, op doctor's *fata morgana* replique.

De beginselen van het pausdom en der Roomsche kerk zijn bekend; mag nu de Christen de *bedoelingen* van het mandement der Bisschoppen hier te lande ('s Bosch, 22 Juli 1868) tegen het openbaar onderwijs, en de bedoelingen van paus Pius IX, met zijn encyclica van 8 December 1864 en syllabus, en het in 1869/1870 gehouden vatikaansche concilie en zijne daarop door de bisschoppen uitgesproken onfeilbaarheid, niet tot voorwerp maken van critiek?

De beginselen en de leer der Jezuïten, "het doel heiligt de middelen," zijn eveneens bekend; mag de Christen nu, bekend met de geschiedenis van de "societeit van Jezus", hunne *bedoelingen*, niet tot voorwerp maken van critiek?

Het is van algemeene bekendheid, dat prins Bismarck, een wet heeft gemaakt tot verdrijving der Jezuïten uit Duitschland (helaas niet tot uitroeijing van het *jezuïtismus*); mogen nu de *bedoelingen*, die hij daarmede had en heeft, mede niet tot voorwerp van bespreking gemaakt worden?

Ieder, die maar eenigszins weet wat in Europa omgaat, (en dat kan men tegenwoordig weten, als men, de couranten lezende, zich niet alleen bepaalt tot het stadsnieuws, de advertentiën van geboorten, ondertrouw, huwelijk, doodberigten, en van verloren dit, en van gevonden dat, enz.) weet ook, dat de Jezuïten in Frankrijk bedevaarten naar de grot te Lourdes hebben georganiseerd; — mag een Christen hunne *bedoelingen* met deze fanatieke

manoeuvre (Dr. A. K. keurt het ook niet goed, daaraan behoeft niet getwijfeld te worden) al wederom niet tot voorwerp maken van critiek?

Sedert art. 23 van het algemeen reglement voor de Nederl. Herv. kerk kracht van wet verkregen heeft, zijn jaarlijks bij de verkiezingen, en in October jl. niet weinig, door en in naam der orthodoxen en confessionelen *kwade* praktijken gepleegd; — is het den liberalen en modernen in de gemeente ook verboden om de *bedoelingen*, waarom die leelijke dingen door en namens Dr. A. K.'s geestverwanten gedaan werden, tot voorwerp te maken hunner critiek?

Vergis ik mij niet, het was voor circa 2 jaren, dat eenige geestverwanten van Dr. A. K. hem aanbevolen hadden tot het lidmaatschap der 2de Kamer der Staten-Generaal; die vlieger is toen niet opgegaan, en dat noem ik waarlijk gelukkig voor het vrije Nederland. Is het nu den Christen, en den *niet*-Christen ook, verboden, de *bedoelingen* der geestverwanten van Dr. A. K., die *zij* met hunne aanbeveling hadden, en ook *zijne* persoonlijke *bedoelingen*, waarom hij zich kandidaat *liet* stellen, tot voorwerp te maken hunner critiek?

Dr. A. K. is ook hoofd-redacteur van den "Standaard", en in die hoedanigheid schrijft Z. W. Eerw. daarin zeer dikwijls "leading-articles", die bijna zonder uitzondering, (zooals ook de hoofd-artikelen in de "Haagsche Courant" en in den "Tijd") door de liberale pers, en dat wel op degelijke gronden, duchtig gecritiseerd worden; zoude nu Dr. A. K. verlangen, dat de liberalen in den lande (Christen en niet-Christen), zooals, behoudens weinige uitzondering, ongetwijfeld alle zijne 5000 (?) abonnés doen, (omdat de hoofd-redacteur Dr. A. K. het zegt) op alles wat Z. E. daarin gelieft te vertellen, zonder eenig nadenken, ja en amen zouden zeggen? dat zoude toch wel wat al te veel gevergd zijn, heer Doctor, van mannen, die niet

alleen (natuurlijk ieder naarmate zijner ontwikkeling) hun gezond verstand bezitten, maar het ook durven gebruiken tot wederlegging en ontzenuwing der met het maatschappelijk belang en de wetenschap in tegenspraak zijnde theorieën van de hoofd-artikelen van Dr. A. K.

Critiek, d. i. eerlijke bestrijding geen critomanie of pansophie, noch slaan op de groote trom bij de laatste waarschuwing, om de onnoozele burgers en boerenlui naar binnen te lokken acht ik vooral in onze dagen zeer nuttig, ja zelfs noodzakelijk, tot snuiking van het alom naar de overmacht in kerk en staat jagende orthodox-, confessioneel- en ultramontaansch fanatisme. God behoede onze Nederl. Herv. kerk en ons dierbaar vaderland, voor de overheerschingmanie van die allen.

Wie kent niet de schandalen gepleegd, vooral in België, door Langrand Dumonceau, den verchristelijker van het kapitaal, en van zijne handlangers, de Jesuïten?

Als de Belgische pers hunne sluwe handelingen aan de kaak had gesteld, zouden dan niet velen, ja misschien bijna allen, die vernuftige? zwendelaars de deur gewezen hebben en gespaard gebleven zijn voor het totaal verlies hunner zuur verdiende en jaren achtereen bespaarde penningen?

Zoude het voor die bedrogenen niet een weldaad geweest zijn, als de Belgische bladen hen intijds hadden gewaarschuwd, door hunne bedoelingen te maken tot voorwerp van critiek?

Dat de critiek menig schrijver en redenaar den schrik op het lijf jaagt en als de nachtmerrie den slaap verstoort, ik geloof het gaarne, doch dit neemt niet weg dat en christen en niet christen het recht hebben, vooral de *bedoelingen* van slechte theorieën, b. v. die in kerkeraad of raadzaal als "adders onder het gras" mogten schuilen, om de rechten van andersdenkenden te verkorten, tot voorwerp te maken van critiek.

Sedert Dr. A. K's. houding en handelingen in den kerkeraad meer bekend en doorzien worden, beginnen velen te betwijfelen of Z. W. Eerw. wel een *Achilles-hiel* heeft. Om deugdelijk critiek schijnt hij zich niet te bekommeren, en daarom is het voor de gemeente te Amsterdam te hopen, dat aan *zijn* drijven paal en perk gesteld moge worden, anders zijn de dagen niet meer verre, dat Dr. A. K., zich zelf als *onfeilbaar orthodox gereformeerd paus* opwerpende, en den scepter zwaaiende, voor geen inquisitoriale daad terugdeinzen zal. Hij zelf laat dat reeds doorschemeren blz. 139, regel 22: "*vat meer is, het staat te wachten*", en volgens hem natuurlijk: "*omnia ad Dei gloriam*" (alles ter eere Gods).

De pogingen der Heeren, genoemd op blz. 66, om de lagere volksklasse wederom tot christelijk geloof op te beuren, wie zal die miskennen? Maar als die klasse (ik hoop dat ze in de verloopende 29 jaren aan hare opbeurders ruimsehoots stof tot dankzegging mag gegeven hebben) nu eens, de memorie van Dr. A. K. in handen krijsende, leest wat Z. W. Eerw. daarover op verschillende pagina's den toenmaligen kerkeraad ten laste legt, en daartegenover stelt, hoe sedert de invoering van art. 23, *de mannen van dezelfde richting als hare opbeurders*, de stemgerechtigden onder haar op allerlei wijze hebben geëxploiteerd door omkooperij, scheeve voorstellingen, dwang, enz. enz., om bij de verkiezingen hare stembilletten ten gunste dier richting machtig te worden; moeten die eenvoudige lieden, bij slechts een weinig nadenken, dan niet tot de overtuiging komen, dat die in 1843 zoo veel éelat gemaakt hebbende pogingen, om hun voor "afsterving aan alle christelijk geloof" te behoeden, hoe welluidend ook *in beginsel*, sedert de laatste 5 jaren in *bedoeling* niet "het ware eiereten" blijken te zijn? (Dr. A. K. spreekt ook van eiereten op blz. 73.)

Wat moet die lagere klasse thans wel denken over de

beginnselen dier HH. opbeurders en over de richting, waarvoor zij en ook anderen zoo ijveren? Geeft de wijze van handelen bij de verkiezingen, waaraan die partij de overmacht te danken heeft, haar geen oorzaak om aan de eerlijke *bedoelingen* van beiden te twijfelen? Immers eene zaak, welke ook, die door kwade praktijken in stand gehouden moet worden, bewijst daardoor geene levensvatbaarheid in zich te bezitten, en verhaast door hare eigene middelen, hare “afsterving.”

“Men ducht den geest van den *Heidelberger*” (blz. 73.

Dit is een groot woord, Dr. A. K., dat (U. W. Eerw. kunt er bepaald op rekenen) bij de broeders en zusters, in de Elandstraat oefening houdende, met daverend applaus ontvangen is. Zulk een *bon-mot* maakt effect in dat kamp van confessioneelen, dat weet Dr. A. K. ook wel; immers de “Heidelberger” maakt een deel uit van zijnen en hunnen *papiereu paus*. De liberalen en modernen zijn niet beducht voor zulke geesten, zij zijn de kinderschoenen ontwassen, zij hebben hun eigen individueel oordeel; groote woorden genieten bij hen geen credit; zij zijn kinderen van hun tijd en maken oordeelkundig onderscheid tusschen de eeuw waarin de “Heidelberger” geboren werd, en den tijd waarin *zij* leven.

Op het punt van Godsdiensleer is Dr. A. K. meer nog dan 3 eeuwen terug, maar voor het overige zal hij toch wel gebruik maken van alles goeds, wat de tegenwoordige moderne maatschappij hem in zijnen stand voor hem en de zijnen aanbiedt. Of zou Z. W. E. nog per trekschuit reizen en zijne preken bij een vetkaars schrijven? ik geloof het niet.

Op blz. 82 neemt Dr. A. K. de bezwaren, in 1854 gemaakt tegen de nieuwe bijbelvertaling, in bescherming; hoe oordeelkundig de adressanten tegen dat voornemen over het werk van vertalen weten te spreken, bewijst

hunne redeneering op blz. 8 van dat adres, immers daar staat:

“Dit bezwaar H. E. H.! weegt te zwaarder, en de “heillooze *bedoelingen* van den voorgenomen maat- “regel treden te duidelijker in het licht, omdat de “nieuwe bijbelvertaling is toevertrouwd geworden “aan personen, welke zelfs deels *niet eens tot de Her- “vormde kerk behooren*,” enz.

een argument, dat voor ieder, die zijn gezond oordeel en een of meer vreemde talen geleerd heeft, ik zoude haast zeggen, *te belagchelijk is*, om er tijd en papier ter wederlegging voor over te hebben, tenzij men, door lid der N. H. kerk en bovenmate rechtzinnig in de leer te zijn, uitsluitend het verstand, de taalkennis en *den geest* ontvangt, om den bijbel uit den grondtekst in goed Hollandsch te kunnen vertalen. *Hier was het*, dat de richting van Dr. A. K. *den geest duchtte van onpartijdig onderzoek en taalkundige certijkheid*.

Wanneer Dr. A. K. zijne volgelingen eens op-de hoogte bragt, welke bezwaren er t. z. t. ook tegen de statenvertaling van den Bijbel ingebracht zijn geworden, en welke moeite en geduld het gekost heeft om die t. z. t. in te voeren (want Dr. A. K. is te wel bekend met de kerkgeschiedenis om dat niet zeer goed te weten), dan zoude hij die volgzame kudde zeker tot andere zienswijze en helderder denkbelden kunnen brengen, — maar, dat kan misschien tegen *zijne bedoelingen* strijden, wie weet het?

Mag ik U ook vaagen, Dr. A. K., waarom Gij en de Uwen de thans in de kerk in gebruik zijnde psalmen zingt en laat zingen? waarom maakt Gij geen gebruik van de berijming volgens Datheen? of liever nog als gijl. dan zóó ijvert voor al wat uit de oudheid dateert, zingt dan de psalmen in de oorspronkelijke taal der vervaardigers. Gij zijt er zóó voor om het mensche-

lijke werk dezer eeuw af te keuren en te critiseeren, dat ik u waarlijk aanraden mag om dan maar met uw eigen ik te beginnen.

“Liefde tot de ware orde, betuigde Hij, (Ds. Bruinier) “moest zich verzetten tegen een willekeur, *die in het pausdom te huis behoort* en onze vaders tot afscheiding van “deszelfs slavenjuk bewoog.” Blz. 77.

Met deze woorden, in zijne memorie groot gedrukt, leest hij, Dr. A. K., den kerkeraad de les.

Velen hebben, zooals ik, zich ongetwijfeld afgevraagd: lees ik goed? is het inderdaad Dr. A. K. die instemt met het gezegde van een waardig voorganger: *dat willekeur in het pausdom te huis behoort?*

Maar tusschen zeggen en doen bestaat een groot verschil, — dit leert ons ten deze het gedrag van Dr. A. K. Z. W. E. schermt met dat voorstel van Ds. Bruinier tegen de handelwijze van den kerkeraad; en dat onderneemt de man, wiens woorden en handelingen in den Kerkeraad, ja overal waar hij, geroepen of ongeroepen, veel of weinig invloed kan uitoefenen, van willekeur getuigen, *die in het pausdom te huis behoort*. De Franschen zeggen: “C’est le diable qui prêche la morale.”

Wat betreft de bezwaren in zake de beroeping van Dr. Meijboom (blz. 82 enz.) in Oct 1853, zal het voldoende wezen te herinneren aan de April-beweging van datzelfde jaar, om aan te toonen, hoe weinig moeite het vereischt om het (zoogenaamde) volk in agitatie te brengen en voor eenig beoogd doel te hoop te doen loopen. Immers tegen de vestiging der bisschoppen hier te lande kwamen, vooral van hier en andere groote plaatsen, protesten, voorzien van DUIZENDEN handteekeningen en $\times$ jes, uit de kerkeraadskamers te voorschijn; men zal zich echter niet verwonderen over dat monsterachtig voorkomen dier

petitiën, als men weet, dat aanzienlijken en minderen hunne dienstboden, ja zelfs schoonmaaksters, uitzonden om hunne namen of hun $\times$ onder die adressen te schrijven (krabbelen?).

Dergelijke handelingen zullen ook wel, ofschoon dan in meer beperkten kring, plaats gevonden hebben bij den op 21 Nov. 1853 ingekomen "*stroom* van petitiën" tegen het beroep van Dr. Meijboom, en heeft de kerkeraad zeker niet ten onrechte, het als onvruchtbaar tijdverlies beschouwd, om "de echtheid van namen, zoowel als van het lidmaat-schap der onderteekenaren," te gaan of te laten napluizen (blz. 84).

De strekking diër petitiën alléén moet den toenmaligen kerkeraad reeds voldoende geweest zijn, om te begrijpen op welken trap van ontwikkeling die supplianten stonden, en heeft het toen, even als nu, zeker de goedkeuring van alle weldenkenden weggedragen, dat hij (de kerkeraad) terzelfder oorzaak besloot, aan het gedaan verzoek in "de kalm enuitnemend gestelde memorie, door RUIM vier honderd (400!!) "gemeenteleden onderteekend", niet te voldoen (blz. 85).

De Heer Da Costa mag als dichter door "heel Holland" gevierd zijn geworden, hij en zijn geestverwant, de Heer Capadose, hebben als proselieten der Vaderlandsche kerk geen zegen, maar wel beroering en verdeeldheid in haar teweeg gebragt; zij hebben getoond dat bij hun intocht in de Vaderlandsche kerk, het toen aangeheven Hosanna praematuur geweest is; de kerkeraad heeft dan ook goed gezien om het verzoek tot plaatsing op Da Costa's graf in de Nieuwe kerk, van een "eenvoudig teeken", te wijzen van de hand" (blz. 92).

Uit de wijze waarop Dr. A. K. op blz. 93 spreekt over de verdiensten van wijlen den Heer J. C. de Brunet, in leven Consul-Generaal van Rusland alhier, zal het ieder onbevooroordeeld lezer, die burgerlijke verdiensten boven

sectarische bekrompenheid weet te waardeeren, duidelijk zijn, dat Dr. A. K. het den kerkeraad euvel duidt, dat hij (de kerkeraad) “voor den vreemden Consul nog een “woord had van piëteit en eerbetuiging” — maar... de Heer de Brunet was in leven ook lid der Grieksche kerk en behoorde alzoo niet tot de orthodox-gereformeerde gemeente. De woorden: “waar twee of drie vergaderd zijn “tot mijnen naam, daar ben ik in hun midden” (Mattheüs 18 vs. 20) hebben volgens Dr. A. K. zeker alleen betrekking op die kerken en plaatsen waar de gereformeerden, en dan nog wel uitsluitend *zijne* geestverwanten, bijeenkomen.

Wie *durft* nog beweren dat Dr. A. K. zijn tijd *niet vooruit* is?

Op blz. 93 spreekt Dr. A. K. ook nog van “ongees-
telijk fanatisme” in den kerkeraad.

Wie zich overtuigen wil wat onvervalscht “ongees-
telijk fanatisme” is, geve zich de moeite het Algemeen Handelsblad van Dingsdag 29 October 11., N°. 12886 ter hand te nemen; daar kan hij lezen een protest van Dr. Capadose te 's Hage, waarin deze zegt: dat de conscientie oorzaak kan zijn, dat iemand gedwongen is de hem door den Staat als plicht opgelegde daad niet te vervullen.

De inhoud van dat uitzinnige stuk en de beschou-
wingen daarover van de Redactie van het Handelsblad, verdienen door ieder belangstellende gelezen te worden. Het gezond verstand doe uitspraak of voor zulke dwe-
pers nog plaats is in onze vaderlandsche kerk en in den modernen staat onzer dagen!

De beschouwingen van Dr. A. K., blz. 94 tot 109, doen hem kennen als een onvoorwaardelijk knie-buiger voor den *papieren paus*. Hij maakt dan ook, als orthodox-gereformeerde, ruimschoots gebruik van het niet nako-
men der op de Dordsche synode in 1618 en 1619 vast-
gestelde bepaling, dat om de 3 jaren eene nationale

synode gehouden en daarop steeds het werk van 1618 en 1619 herzien en in overeenstemming met de behoeften des tijds gebragt zoude worden. Onze Dordsche vaderen hebben daardoor evenwel bewezen een ruimer blik te hebben gehad dan Dr. A. K. c. s.; immers overtuigd van hunne feilbaarheid, hebben zij de volgende geslachten geen juk willen opleggen; in navolging van Jezus zelf, die geen formulier heeft nagelaten.

Een geleerd man als Dr. A. K. is het niet onbekend, dat de *Nederlandsche geloofsbelijdenis*, door Guido de Bres in 1559 ontworpen, in 1562 in het licht verschenen, met hetzelfde doel als de *Augsburgsche geloofsbelijdenis* opgesteld is, om namelijk den Koning van Spanje tot gunstiger gedachten omtrent de Hervormden te brengen en dezen van de blaam te zuiveren, alsof zij tot de zóó beruchte secte der wederdoopers behoorden, maar geenszins de bestemming gehad heeft om tot een *regel des geloofs* te dienen, allermint voor volgende tijden.

Evenmin heeft de *Apostolische geloofsbelijdenis*, bekend onder den naam van de 12 artikelen des geloofs, recht om aanspraak te maken op den naam van algemeene Christelijke geloofsbelijdenis. Zij behoort, even als alle geloofsformulieren, tot de geschiedenis van het verleden.

Dit alles is Dr. A. K. met alle daarop betrekking hebbende geschiedkundige bijzonderheden volkomen bekend, en mag het daarom, op zijn zachtst uitgedrukt, ieder zelfdenkend protestant *verbazen*, dat hij, en zoo velen met hem, aan die geschriften uit vorige eeuwen, nadat de wetenschap successivelijk al meer en meer verlichting en helderder begrippen, ook op godsdienstig gebied, verspreid heeft, voor onze dagen nog een verbindende kracht toekennen.

Wanneer Dr. A. K. c. s. zijne leerlingen én volgelingen, aangaande de boeken des ouden- en nieuwen testaments en de formulieren van eenigheid, niets minder,

maar ook niets meer *dan de waarheid* verkondigde, met andere woorden, klaren wijn schonk, dan was de circulaire der 17 ouderlingen, de dato 27 Maart aan de leden der gemeente *niet* toegezonden, daarvan houd ik mij overtuigd.

Jezus zond zijne discipelen henen om te prediken het koninkrijk Gods (Lucas 9 vers 2.) zonder catechismus of formulier onder den arm. Volgens het 3de vers, zeide Hij tot hen: “Neemt niets mede”, enz.; bij gevolg, let wel, “*het koninkrijk Gods*”, *zonder* Heidelbergischen catechismus, *zonder* formulieren van eenigheid, gepredikt op last van Jezus door *zijne* discipelen.

Welke prediking van het koninkrijk Gods verdient nu de voorkeur? *die* op last van Jezus gepredikt, of *die* door Dr. K. c. s., waaraan verbonden is de onvoorwaardelijke aanneming van den catechismus en der formulieren van eenigheid?

Op den 10^{den} November des jaars 1867, dus 5 jaren geleden, hield Dr. A. K. te Utrecht zijne intreerede. Z. W. E. sprak toen als zijne overtuiging uit, dat de *tegenstanders der rechtzinnige partij* even deugdelijk *recht hebben* op den bouwval van de eens zoo prachtige kerk onzer vaders als *de rechtzinnigen*.

Z. W. E. zeide ook: “Zij zijn er eenmaal lid van, hebben de meerderheid, en misschien moeten wij alles wel “in hunne handen laten.”

Deze taal is geheel in strijd met zijne woorden, voorkomende op blz. 109: “dat wat ook ten gunste van “het modernisme te zeggen zij, een plaats in onze bedehuizen nooit dan met verkrachting van beginselen aan “deze richting kan worden gegund”, en verder, “dat z. i. “(de kerkeraad) de gemeente feitelijk ontbonden zou zijn, “zoo op den duur het modernisme binnen hare grenzen “moest worden geduld!”

Zietdaar Dr. A. K. in 1867 te Utrecht op den kansel,

toen *zijne tegenstanders* de meerderheid uitmaakten, en 5 jaren later (1872) te Amsterdam, in den kerkeraad, nu *zijne partij de numerieke meerderheid* heeft.

Vóórdat Dr. A. K. te Utrecht kwam, behoorde hij tot de liberale richting. Te Utrecht rechtzinnig in de leer, erkent hij het recht zijner tegenstanders toen zij de meerderheid hadden. En nu te Amsterdam de orthodoxen in getalsverhouding de overmacht hebben, heet het, dat aan de modèrnen “nooit, dan met verkrachting van beginselen, een plaats in de kerk gegund kan worden.”

Ergo, drie verschillende windstreken:

eerst liberaal,

dan verdraagzaam rechtzinnig,

en thans, confessioneel onverdraagzaam.

Is dat drieërlei *eerlijke* overtuiging van één persoon? of moet dat heeten de opgaande zon aanbidden? of wel, is daarop toepasselijk het gezegde van vader Cats?

Om den wille van het smeer

Lekt de kat de kandeleer....?

Wordt men, bij al den ernst dien de Godsdienst verdient en waardig is, niet *gedrongen* te vragen: *kan* dat ernstig gemeend zijn? is dat weerhaanachtigheid of komediespel?

Met hun opmerking aangaande het zich onttrekken aan de plichten etc. der 17 ouderlingen, bedoelen de adressanten *niet*, dat zij het betreuren, dat die 17 *eerwaarde mannen* voortaan niet meer in hun midden op de eereplaats in de ouderlingenbank, in officieel Zondagstenu, zitting zullen nemen; och neen, dat zij verre! want de tegenwoordigheid van officieele personen kan hunne aandacht niet vermeerderen; integendeel, de gegevens bevinden zich in het archief van den kerkeraad, (adres van 30 December 1869) dat het “Gezelschap” van (ge)Ruisch en (ge)Knap hen ontsticht heeft.

Ook als politie-maatregel kunnen adressanten hunne te-

genwoordigheid ontberen; bij *hunne* godsdienstoefeningen zitten steeds inschikkelijkheid, goede manieren en al wat aanspraak kan maken op fatsoen, voor. Dr. A. K. doe de ronde eens bij de kosteren en vraag hen, aan welke volle kerken zij, en ook hunne bedienden, de voorkeur geven, aan die der liberalen en modernen of aan die der orthodoxen? en het antwoord zal geheel ten voordeele der beide eersten zijn, maar daarentegen volmondig ontkennend luiden voor de laatste, in het bijzonder wanneer hij, Dr. A. K. der gemeente zal voorgaan.

Maar waar zij die 17 ouderlingen een grief van maken is dit: dat zij hun ambt aanvaard hebben “onder belofte “van *met predikanten*” (zonder onderscheid van richting) “bezigt te zijn”, enz., enz., (algem. reglement, art. 20, § 2,) en dat wel, terwijl zij bij het aanvaarden van hun ambt *wisten*, dat hunne verplichtingen (zij het ook dat het slechts eene huishoudelijke bepaling van het “presbiterie” geldt) hen riepen onder het gehoor van moderne predikanten tegenwoordig te zijn.

De adressanten beschouwen de gedeeltelijke plichtsonthouding der 17 ouderlingen als eene daad van willekeur. Zij hadden het ambt niet moeten aannemen; nu echter waren zij verplicht hunne verplichtingen na te komen zoolang hun mandaat nog duurt, of anders moesten zij voor hetzelfde bedanken — dat is *mannenwerk*. — Maar onbehoorlijk is wat zij thans doen: ongeacht hunne door ieder weldenkende afgekeurd wordende plichtsverzaking, lid van den kerkeraad te blijven, waarmede zij niets anders kunnen *bedoelen* dan om daar “en-corps” als trawanten hun aanvoerder ter zijde te staan, bij alles wat hij goeddunkt te ondernemen *zijn pausschap* te bevorderen en te helpen bestendigen, de verdraagzaamheid in de gemeente al meer en meer af te breken, om eindelijk, *indien mogelijk*, voor de modernen de kerkdeuren gesloten te houden.

Dr. A. K. vermeldt ook bij wijze van contract eenige ver-

plichtingen, die ouderlingen bij voorkomende gelegenheden hebben na te komen, gedurende de Godsdienstoefeningen.

Zonder nu één hunner, wien ook, in zijne maatschappelijke betrekking te kort te willen doen, vraag ik ieder, die daarover oordeelen kan: kent gij hun *allen* zooveel bekwaamheid toe om bij de opgenoemde gelegenheden, waardig hunne roeping en met oordeel, handelend op te treden? immers neen!

Hadden velen hunner daarom niet beter gedaan het mandaat van ouderling niet te aanvaarden? immers ja!

Mannen, hoe eerlijk en geacht ook in hun burgerlijk bedrijf, als aardappelkoopers, schoenmakers, schuitenvoerders, winkeliers in gemaakte kleederen, koopluï in turf en hout, matten, enz., enz., zijn in den kerkeraad te Amsterdam, de grootste en aanzienlijkste gemeente des lands, niet "the right men on the right place."

Dat hadden die mannen *zelf* moeten beseffen, en wanneer eens eene getrouwe geschiedenis van den kerkeraad, sedert de invoering van art. 23, geschreven en publiek verkrijgbaar gesteld mogt worden, dan, ik houd er mij van overtuigd, zal menig tragische en ook komische scène, genotuleerd zoowel als niet-genotuleerd, mijne beschouwingen bevestigen.

Menigeen dankt zijn mandaat alleen aan de faam zijner *rechtzinnigheid in de leer*, of aan de verzekering van "hij heeft den geest", terwijl zulke kerkeraadsleden eerlijk zullen moeten erkennen, dat meer dan rechtzinnigheid in de leer en zulk "hebben van den geest" vereischt wordt om een waardig lid van zulk een college genoemd te kunnen worden; want noch rechtzinnigheid, noch die geest, schenken bij het plaatsnemen op het kerkeraadskussen de gevorderd wordende eigenschappen.

Dr. A. K. spreekt op blz. 113 van het "herhaaldelijk 'door den zitting gehad hebbenden ouderling doen van 'rapport over de door hen aangehoorde leerredenen' en

noemt eene aanklacht van den Heer? “Poesiat” tegen den Heer (waarom niet den predikant?) Hugenholtz Jr.

Vele moderne leden der gemeente zullen met mij dikwerf oorzaak tot ontstichting gehad hebben, door de handeling van den zitting hebbenden ouderling, die, gewapend met papier en potlood, gedurende de preek aantekening hield,

van.... de onregtzinnige leerrede?

van.... de uitdrukkingen die hem niet bevielen?

van.... de woorden die hij *niet* verstand?

of van.... hetgeen hij *goed* hoorde, doch zijn verstand te boven ging?

Voor al van dit laatste zal den ouderling, en nog minder den Heer? “Poesiat” een verwijt gemaakt worden, want:

“de gaven zijn verschillend.”

Welke annotatiën die Heeren maakten, zal den meesten toehoorders wel onbekend blijven, maar dit is zeker, dat zulk een contrôleerende, zitting hebbende, ouderling vaak reden tot afkeuring, zoo al geen ergernis heeft gegeven. Zulk een *Gezelschap* verplicht de toehoorders met te schitteren door zijne afwezigheid. Het mag dan ook met recht de goede zijde heeten dat zij eindelijk begrepen hebben, hunne officieele tegenwoordigheid en hun geschrijf, staande de godsdienstoefeningen, te staken, om reden noch het een, noch het ander tot een door *hen* gewenscht resultaat heeft geleid, aangezien de hoogere kerkelijke colleges, wijzer dan de kerkeraad, die aanklachten gelukkig aanzagen voor wat ze waren.

Op blz. 118 enz. schrijft Dr. A. K.: “Stuiten kunnen “ze” (die 17 ouderlingen) “de moderne prediking niet.” “Ze hebben het maanden lang met eigen oog aanschouwd, “hoe een talrijke schare gemeenteleden zich om de prediking van enkelen dezer moderne heeren” (alweder Heeren) “verdringt.”

Adressanten, en met hen alle modernen in de gemeente, zullen met onverdeeld genoegen die onmacht-verklaring

van Dr. A. K. lezen of gelezen hebben; men zij en blijve echter op zijne hoede om daaruit meer te halen dan er *woordelijk* te lezen staat, want die onmacht bepaalt zich alléén tot het vrije woord op den kansel en in de catechiseer-kamer, maar geenszins tot hetgeen *zij*, als vergoeding voor die beperkte machtsuitoefening, met de ambtsbroeders, als *collegium sacrum* in de kerkeraads-kamer bijeen, in *hunne* wijsheid en in christelijken ootmoed, steunende op hunne numerieke meerderheid, tot verdere afbreking van de rechten der andersdenkenden, zullen vermeen te kunnen en te moeten decreteren. Immers Dr. A. K. zegt ook: “ze” (die ouderlingen) “achten haar” (de moderne prediking) “niettemin voor het christelijk karakter der “gemeente doodelijk en verwoestend”, en daarom, moderne medeleden, op uw post!! Stellen wij ons in gesloten gelederen als één man tegenover het orthodoxe en confessionele legioen, want ofschoon vele hunner niet eens weten voor welke zaak zij op ’t appèl geroepen worden, *ieder* man geldt voor één stem, vergeet dat niet.

De ouderlingen beweren, dat de spijze, *waaraan wij ons verzadigen*, voor ons “doodelijk en verwoestend” is, en, met ons lot begaan, zullen zij al het mogelijke bedenken en in het werk stellen om ons dat, voor ons voldoende, voedsel te kunnen onthouden, ja misschien wel door toediening van eene door hen toe bereide middeleeuwsch orthodoxe mixtuur, ons als leden der gemeente den hongerdood doen sterven....

Maar Dr. K., als die ouderlingen met eigen oogen het hebben aanschouwd hoe *een talrijke schare gemeenteleden* — de leden der andere protestantsche gemeenten er eens niet bijrekenende — zich om de prediking van enkelen dezer moderne heeren verdringt (waarom betitelt gij hen *Heeren* en niet predikanten? is dit eene negatie uwerzijds of een farce? wij achten hen als *onze* predikanten a. g. o.) heeft het dan nooit hunne aandacht getrokken en op-

merking verdiend, dat die *talrijke* schare zamengesteld is uit den *voornaamsten* en voornamen, maar het allermeeft uit den gegoeden, middel- of burgerftand? Bijgevolg allen mannen en vrouwen, jongelieden en jongedochters, die opvoeding en goed onderwijs genoten hebben of nog ontvangen, leden en niet-leden der gemeente die een gezond en eigen oordeel hebben, die belang ftellen in godsdienst en — daaraan kunt, ja moogt gij niet twijfelen — die eene consciëtie bezitten, waarmede zij geraadpleegd hebben alvorens zij tot de overtuiging kwamen, dat de nieuwe richting verre de voorkeur verdient boven, en meer in overeenstemming is met het evangelie van Jezus, dan de orthodox-gereformeerde leer, waarin de ouderen van dagen opgevoed zijn, ja, volgens welker leerstellingen zij als kinderen misschien zelf hunne belijdenis gedaan hebben.

Heeft dat bijeenzijn van *een talrijke schare gemeenteleden*, zamengesteld uit de genoemde klassen of standen der maatschappij, ook U en die ouderlingen nooit aanleiding gegeven tot ernstig nadenken en overweging van de vraag: zouden hunne begrippen dan ook mogelijk meer overeenstemmen met den godsdienst van Jezus, dan onze en onzer vaderen geformuleerde godsvereëring? Of blijft gijlieden koud en onverschillig voor die teekenen der tijden, onvoorwaardelijk zwerende bij de *eenmaal* door U en door hen afgelegde belijdenis, vasthoudende aan de onderstelling dat de in 1618/19 te Dordrecht bijeengekomen Godgeleerden alléén *de*, en voor alle volgende eeuwen verbindende, waarheid hadden?

Bedenkt toch dat menig vroom en ernstig man *even zoo* geoordeeld heeft, toen Luther op den 31sten October 1517 aan de hoofddeur der slotkerk te *Wittenberg* met eigene hand zijne 95 stellingen over den aflat had geslagen.

Wie zal U zeggen hoevele ouders heete tranen hebben geschreid toen zij hunne kinderen, in het eeuwenbe-

staan hebbend en onaangetaste Roomsche geloof opgevoed, dat oud-vaderlijk geloof verlaten en die nieuwe leer van den als ketter vervloekten monnik omhelzen zagen? En wie waren die verzakers van hun vaders kerk? Zijn dat niet dezelfde mannen, voor wier veranderde geloofs-overtuiging Gij nog voor slechts weinige weken Uw lof- en dankzang hebt aangeheven? En zouden dan de modernen, even als die afvalligen van de heerschappij des *pauzen*, niet even goede gronden kunnen hebben om zich niet meer tehuis te gevoelen in de leer *hunner* en *Uwer* vaderen? Gij roemt in hunne veranderde godsdienstige overtuiging, niet minder dan de modernen; handelt gij dan wel ter goeder trouw door de overtuiging dezer laatsten te veroordeelen en hen als niet meer tot de gemeente behoorende, sterk door Uwe getals-overmacht, al meer en meer de kerk uit te dringen?

Ware geen Luther opgestaan, dan, wie zal het tegenbewijs leveren? behoordet gij en ook de modernen nog tot die zich noemende alleen zalig makende kerk, welker geloofsleer met hare vele daartoe behoorende traditiën gij thans verwerpt, zoo niet meer.

Die mannen der 16de eeuw dankten God voor hunne bevrijding uit de dienstbaarheid van den *vleeschelijken paus* en gevoelden zich gelukkig in de vrijheid van geweten, die hun nieuwe *papieren heer* hen te genieten gaf.

Dat gij U nog steeds vergenoegt met de in 1618—19 vastgestelde geloofsartikelen en ze voor dit en de hope des eeuwigen 'levens voor Uwe personen voldoende beschouwt, wie der modernen zal U daarvan een verwijt maken? integendeel, zij willen Uwe overtuiging eerbiedigen.

Maar duid het hun daarentegen dan ook niet ten kwade en verkort hunne rechten niet, noch ontnemt hun hun plaats in de kerk onzer beider voorvaderen, omdat zij, kinderen der *negentiende* eeuw, voorgelicht door de wetenschap, die naast het geloof evenzeer eene gave Gods is,

door ernstig onderzoek, in woord en schrift, een ruimer blik in de wijze van Godsvereering verkregen hebbende, door hunne conscientie gedrongen, als mannen uit één stuk, geene genoegzaamheid meer vindende in de overtuiging der vaderen, het juk van den *papieren paus* van hunne schouders genomen hebbende, thans als vrije mannen "vaststaan in de vrijheid, waarmede Christus hen "heeft vrijgemaakt, om zich niet weder onder het juk "der dienstbaarheid gevangen te geven." "Het oude is "voorbijgegaan, zie het is alles nieuw geworden" ¹.

Terugziende op den grooten Hervormer in de 16de eeuw, willen noch kunnen ook zij uit volle overtuiging "niet "herroepen, omdat het noch veilig noch raadzaam is, iets "tegen het geweten te doen."

Met al den ernst die in hen is herhalen zij zijn:
"Hier sta ik, ik kan niet anders; God helpe mij! amen."

Dr. A. K. noemt het moeilijk te verschoonen "incon-
"sequentie", blz. 120, dat in het adres gevraagd wordt,
"of het de goedkeuring (van den kerkeraad) verdient dat
"zulk een zaad van tweedracht *door één deel van Uw Col-
"lege* wordt gestrooid in eene kerkelijke gemeente, die
"als de grootste in ons vaderland de toon van eensge-
"zindheid behoorde aan te geven"..... omdat toen in
Februari 1869 de kerkeraad besloten had dat "tot in-
"standhouding der diaconiescholen onder een zelfstandige
"commissie, daarvoor gelden van de gemeente zouden
"gevraagd worden, dertig leden van den toenmaligen
"kerkeraad zich niet alleen buiten zijn voorkennis, maar
"*zelfs ter bestrijding van zijn pogen*, eveneens bij gedrukte
"circulaire tot de gemeente gewend hebben"; welke cir-
culaire, behalve door elf moderne predikanten, o. a. ook
door den Heer G. H. Kuiper en door tal der adressanten
onderteeekend was.

---

¹ Galaten 5 v. 1. 2 Corinthen 5 v. 17, 18.

Met die circulaire van Februari 1869 beëogde de kerkeraad om, daartoe door de gevraagde gelden van de gemeente in staat gesteld, de reeds aangevangen achterwaartsche beweging krachtig op de diaconiescholen toe te passen en het onderwijs eens ter dege op orthodox-gereformeerde wijze in te richten en zodoende den sectegeest op nieuw te doen herleven.

De dertig leden van den toenmaligen kerkeraad c. s. daarentegen wendden zich bij gedrukte circulaire tot de gemeente (doch, let wel! *niet* in qualiteit van kerkeraadsleden) om haar tegen dien kreeften-maatregel te waarschuwen, overtuigd dat de van haar verlangde gelden tot nuttiger en christelijker doeleinden gebezigd konden worden. Immers, het godsdienstig onderwijs behoort aan de kerk, het lager onderwijs aan den staat, daarvoor zorgt de regering, volgens de wet van 13 Augustus 1857, Staatsblad N°. 103..., en dat die wet *goed is*, daarvan getuigen de vele aanvallen, die zij van hare bestrijders heeft weerstaan, en de op het Binnenhof te 's Hage in legio ingediende amendementen, die echter niet in staat zijn geweest om haar te verbeteren, natuurlijk tot grooten spijt dier stormloopers en voorstellers, maar tevens tot roem van den 'genialen' zamensteller.

Van die vele *te vergeefs* voorgestelde veranderingen, omdat ze door de mannen der wetenschap en 'ervaring' afgekeurd werden, maar bovenal van de onbekwaamheid tot aanbrenging van werkelijke verbetering door die klagende met gemoedsbezwaren geballaste volksvertegenwoordigers, grootwaardigheidsbekleeders bij alle middel-euwsch schemerlicht van zich gevend, "naar licht en "meer licht zoekende" vereenigingen, zwijgen die sectegeestvoorstanders, zich noemende volksvrienden, tegenover de eenvoudigen en zoo gemakkelijk geloovenden in den lande, wier kinderen de bevolking hunner school-lokalen uitnaken. Die vaders en moeders lezen geene

liberale couranten, nog veel minder hunne hoofd- of leading-artikels, of de verslagen der Staten-Generaal; de Standaard c. s. is hun voldoende. — Die deftige sectegeest-verspreiders maken misbruik van het blind vertrouwen, dat zij die eenvoudige liên door hunne groote woorden weten in te boezemen; een zalvende Canaânsche spreuk, met een nederig-trotsch hoofdknikje als toegift, en die ouders gaan heen, prijzende de vriendelijkheid van zulke *goeje* Heeren.

Wie kennis wenscht te maken met de spijs, waarmede die kinderen zooal gevoed worden, leze het feuilleton van de Nieuwe Rotterd. Courant van Vrijdag 25 Februari 1870, N°. 56:

“Een proefje van Christelijk Nationaal onderwijs”, waarin eenige uittreksels behandeld worden uit het “Bijbelsch alphabeth”, met 24 hooggekleurde prenten; door Ds. Ten Kate (hoe kwam *die* man daartoe?).

Wie het geld er voor over heeft, koop de beide boekjes (oud en nieuw testament) om met eigen oogen te aanschouwen en zelf te oordeelen.

De kerkeraad wenscht zich zelf gelijk te blijven, en dat doet hij in den ruimsten zin des woords à la Dr. Kuiper, met achteruitdrijvend volle kracht; ook die 30 leden van den toenmaligen kerkeraad, met den Heer G. H. Kuiper, en voorts dat tal der tegenwoordige adressanten, *blijven* zich zelf *gelijk*, niets minder dan de kerkeraad; maar.... met vooruittstuwende kracht: het gezond verstand, het vrije onderzoek, het vrije woord, de staatsschool en de wetenschap.

Ouders, beseft het groot verschil dat er bestaat tusschen *voeden* en *opvoeden!* laat U niet verleiden om uwe kinderen maar zoo goedkoop mogelijk ter schole te zenden; anders bedriegt ge U zelven en doet uwe kinderen te kort.

Geeft geen gehoor aan “het zoet gefluit van den vogelaar” om hen voor een koopje, of wel om niet naar

plaatsen te brengen, waar hunne jeugdige hersenen gekweld en de meeste schooluren verbeuzeld worden met het uit het hoofd leeren van teksten, katechismus, psalmen, enz., enz. Geloofst toch, daarmede kunnen zij, bij hun intreê in de maatschappij, hun weg niet maken. Wij, ouderen van dagen, een ieder in zijnen werkkring, weten en ondervinden dat de raven het brood niet te huis bezorgen; alleen door werken en NB. *goed werken* moet men door de wereld komen.

Daarom, ouders en allen die met de opvoeding van kinderen belast zijn, toegezien op *goed* onderwijs en daaraan zooveel besteed als ieder naar zijn vermogen daarvoor ten beste kan geven! Dit is de dure verplichting, die ieder onzer op zich genomen heeft en volbrengen moet.

Twijfelen sommigen nog aan de waarde dezer waarschuwing, leest dan wat Professor Opzoomer daarover zegt in zijne redevoering “de vrije volksschool”, naar aanleiding van het mandement der Bisschoppen. Nog eens:

“de kerk haar godsdienstleer, den staat het lager onderwijs.”

Op de zinsnede in het adres: zij maken gebruik “van ‘eenen naam’ enz., antwoordt Dr. A. K., blz. 120—129, zooals dat van een man als hij te verwachten is. Z. W. E. houdt zich streng aan den vorm van 1618—19, te Dordrecht vervaardigd en goedgekeurd. Van zijn tegenwoordig standpunt (vroeger was hij geen onvoorwaardelijk volgeling der Dordsche vaders) is zulks te begrijpen, ofschoon het innig te betreuren is, dat steeds onveranderlijk vastgehouden wordt aan de middeleeuwsche voorstelling van den Christus, gehuld in een wondermantel, overdekt met een legio teksten, zoowel uit het oude als nieuwe testament, dat de armen van geest, afgeschrikt door zooveel omhang en dat voor hen ten eenenmale onbegrijpelijk en onverklaarbaar tooisel, hun Heiland, naar *zijne* persoonlijke verklaring, niet herkennen kunnen.

Is het te verwonderen, dat velen van die, en zelfs geleerde mannen, den draad verloren hebben, wanneer zij, met het evangelie in de hand, dat hun voorgestelde beeld van Jezus, omhangen met zooveel en zoo velerlei mysteriën, aanschouwden?

En aan wien de schuld dat zoo menig geloovig en denkend mensch tot ongeloof gebragt is, omdat hij door dat pantser van dogma's tot *zijn* Jezus niet konde doordringen, en afgeschrikt, inplaats van tot Hem aangetrokken te worden, die onkenbaar gemaakte gestalte den rug toekeerde?

Wie hebben dien grooten Menschenzoon, het zij met eerbied gezegd, voor menigeen tot een caricatuur verhanseld door Hem in zoo schrillen kleurendos, kakelbont als een maskeradepak, den kinderen in het verstand af te malen en te verklaren? Waren en zijn het niet de schriftgeleerden en theologen, die streden en strijden voor *hunne* bij-conditiën, van welker onvoorwaardelijke aanneming zij het verkrijgen der zaligheid afhankelijk stellen, daarover strijd voerende ten aanschouwe der massa, waarvan de groote meerderheid, door die twisten en spitsvondige uitleggingen van den goeden weg afgebragt, als Karavanen door de *Sahara* ronddolende, zoekende naar de waterbronnen, eindelijk de een dezen, de ander genen verkeerden wegwijzer naloopt, zonder zelf te weten wat hij wil?

Wanneer de Godgeleerden en de geestelijken door alle eeuwen heen wat minder kerkleer, wat meer *het* Koninkrijk Gods gepredikt en zich eenvoudig bepaald hadden tot de lessen en uitspraken van Jezus zelf, duizend en duizenden oprecht geloovigen zouden niet als ketters aangeklaagd, door de *heilige* inquisitie en andere geestelijke rechtbanken onverhoord veroordeeld, door beulshanden aan galg of op den brandstapel doodgemarteld geworden zijn.

Is ook niet, zelfs na de hervorming, menig goed christen,

den zwaren last van leerstukken niet kunnende torschen, den marteldood gestorven, omdat hij niet tegen zijne conscientie vermogt te handelen?

Hoevelen zijn, niet dood, maar wat nog erger is, *totaal gek* gepreekt, door de haarkloverijen over het leerstuk der drieëenigheid, der predestinatie. enz. enz., om hun leven achter grendel en slot in een ellendig hok der toenmalige *dolhuizen* — van krankzinnigengestichten was nog geen sprake — hun ellendig leven voort te slepen; om dan nog, o verheven opvatting van het ongeluk! jaarlijks gedurende de jaarmarkt, door jolende kermisklanten, tegen betaling van een klein entreëgeld, als wilde dieren bekeken, gesard ja misschien gemarteld te worden!

Wie denkt niet met droefheid aan die onzalige twisten tusschen Remonstranten en Contra-remonstranten? hoe menig treurige bladzijde beslaan zij niet in onze vaderlandsche geschiedenis?

Wie bekend is met de geschiedenis der Dordsche Synode in 1618/19, zal weten dat de Remonstranten niet roemen kunnen op heusche bejegening, noch op onpartijdig onderzoek en behandeling hunner zaak; ook *daar* behaalde de leer der Dordsche vaders de overwinning door de *numerieke meerderheid*, met dit onderscheid evenwel dat het daar niet was de *dommekracht*, maar mannen, waaronder velen, geroemd door hunne geleerdheid, van Oost en West tezaam geroepen, om uitspraak te doen.

En hoe toch werden die achtbare vertegenwoordigers der Remonstranten, toen het pleit met hunne veroordeeling beslist was, naar huis gezonden?

De lezer oordeele:

Op Maandag den 14^{den} Januari 1619 was de den Remonstranten gestelde termijn verstreken; de Synode hield hare 57ste zitting.

Nadat de vergadering geopend was werd, na eenige

voorafgegane werkzaamheden, den geciteerden nog eenmaal afgevraagd, of zij zich der synode wilden onderwerpen; zoo niet, dat dan overgegaan zoude worden om hunne leer uit hunne geschriften te onderzoeken.

“Vele leden wier gevoelen door den Voorzitter Bogerman gevraagd werd, waren van oordeel dat de synode “tot de uiterste greuzen van toegeeflijkheid was gekomen “en niet verder kon of mogt gaan. Sommigen spraken “deze meening op bitteren toon uit, betuigende, dat de “gedaagden met logens waren begonnen en zich aan eene “dubbelzinnigheid hadden schuldig gemaakt, den Jezuïeten “waardig.”

Nadat den geciteerden door den Voorzitter verschillende vragen gedaan waren en zij zich verklaard hadden bij hunne gevoelens te blijven, rigtte hij tot hen het woord, waarvan het slot luidde:

....“Maar gij zijt altijd vol bedrog en dubbelzinnigheid geweest. Gij zijt niet waardig, dat de “synode verder met U handelt. Opdat zij voortaan “gerust en met vrede, volgens de meening en den “wil der Heeren Staten, moge voortvaren in het “onderzoeken en oordeelen van Uwe leer, waartoe “zij is zamengekomen en wat Uwe tegenwoordigheid “verhindert heeft, zoo wordt gij ontslagen en henen “gezonden. Mogt de vergadering U noodig hebben, “dan zal zij het U bekend maken. Intusschen moet “gij weten, dat zij, naardien Uwe hardnekkigheid “zeer groot en veelvuldig, en dat tegen de besluiten “der synode en der hooge overheid geweest is, zulks “der gansche Christenheid zal bekend maken en “toonene, dat het der kerk aan geene geestelijke wapenen ontbreekt om U te straffen. Er zal eene “regtvaardige censuur over U plaats hebben, welker “ontwifelbare billijkheid de synode aan de geheele “Christenheid zal doen blijken. Ik geef U dan uit

“naam der heeren gecommiteerden en der kerkver-
“gadering Uw afscheid. Men ontslaat U. Gaat henen.”

“Bij het uitspreken der laatste woorden beefde Boger-
“man van verontwaardiging. Zijne stem was tot haren
“meest forschen toon geklommen en hij rigtte het platte
“zijner uiteengeslagen handen naar de geciteerden.”

Gladius, Geschiedenis der Nationale
Synode, 1618 en 1619, 2^e deel, blz. 149.

Bedroeft zich niet ieder welopgevoed protestant over
de onmenschelijke vervolgingen waaraan ook daarna de
volgelingen van de leer van Arminius blootstonden?

Genoeg zij het Joan van Oldenbarneveld, Hugo de Groot
en Hoogerbeets en die meer dan 100 hunner predikanten,
die met vrouw en kinderen onmeedoogenloos aan den dijk
gejaagd werden, in herinnering te brengen.

Wie lust hebbe *verachte* de moderne maatschappij der
19de eeuw, waarin wij leven, en *roeme* in *die goede oude*
tijden waarin zooveel vervolgd, gemarteld en verbrand is
geworden; en dat alles: “*ad Dei gloriam.*”

En niettegenstaande dat alles, niettegenstaande nog
zooveel meer wat de geschiedenis op kerkelijk gebied in
ons vaderland en daarbuiten geboekstaafd heeft, ijvert
men nog met *alle* daartoe dienstbare middelen om tot de
oud-gereformeerde vormen dier dagen terug te keeren.

Die achteruitgangs-ijveraars mogen prediken, dat het hun
om de “kerke Christi” te doen is —, maar, als zij *hun* lofpsalm
eens mogten aanheffen ter eere van den God Israëls voor
de groote dingen *aan hen* bewezen, wien zoude bij de her-
innering dier vroegere dagen niet de schrik om het hart
slaan (als hij geen vertrouwen stelde in de ordonnantiën
Gods, en niet innig overtuigd was van het goed recht
der moderneren in de gemeente) wanneer hij nagaat de
vele wederrechtelijke handelingen nu reeds in de ge-
meente, sedert de laatste 3 à 4 jaren ten uitvoer gebragt?

Vraagt men zich niet onwillekeurig af: welke "*bedoe-lingen*" koesteren de aanvoerders van het orthodox- en confessionele leger toch met hunne veroveringen? Wie durft verzekeren, dat zij alsdan ook niet de resolutiën, ordonnantiën en keuren dier tijden weder oprakelen en kracht van wet zullen wenschen en trachten te geven, om op echt voorvaderlijke maniere de andersdenkenden te dwingen tot afzwering hunner liberale en moderne beginselen en tot erkenning van het *absolutisme* van *hunnen papieren paus*? Het is treurig, dat in onze dagen van vooruitgang en ontwikkeling op elk gebied, waarvan *ieder*, de een meer, de ander minder, gebruik maakt en geniet, er nog zoovelen gevonden worden, die op het punt van godsdienst, *tegen hun beter weten* in, hetzij uit gemakzucht, hetzij om andere redenen, op hunne consciëntie *verboden toegang* geschreven hebben en zodoende willens en wetens doof blijven voor gezonde denkbeelden en ontoegankelijk voor eenige andere overtuiging dan de hunne? die *zij* als onfeilbaar *blijven* verklaren.

Hoevelen die geroepen zijn om het volk te onderwijzen, houden juist voor *die klasse* die hun onderricht het meest behoeft, het licht onder de korenmaat verborgen, hen voorgaande met rondom het oud-gereformeerde kalf te blijven dansen. Wie zal het den kleinen in het verstand euvel duiden, dat zij na zes dagen tobben en zwoegen, één dag verademing nemen, want "*goed voorgaan doet goed volgen*."

Dat die *antiquarinssen* toch niet geheel gerust zijn, heeft de in 1867 alhier gehouden Evangelische alliantie bewezen. Toen heeft het moderamen zulke goed exclusieve voorzorgsmaatregelen op zijn programma geschreven, dat niemand, behalve "de broeders", in hunne bijeenkomsten het woord voeren en zijne denkbeelden kon noch mogt uitspreken.

De mannen, toen in de Parkzaal vergaderd, hebben zich betoond ware dienstknechten *van de letter* te zijn, met verzaking van den geest van Hem, naar wien *zij* en ook

de andersdenkenden in de Nederd. Geref. kerk zich noemen; *in naam* hervormden, *duchten zij den geest* der vrijheid.

Voor hen schijnen de woorden van Paulus aan de Philippiërs, hoofdst. 2, vers 1—5 niet geschreven te zijn.

Is er eenige bemoediging der liefde,
Is er eenige gemeenschap des geestes,
Is er eenige hartelijkheid en ontferming,
zoo maakt mijne blijdschap volkomen door dezelfde
gezindheid te koesteren, dezelfde liefde te hebben,
één van ziel en één van zin te zijn, niets te doen
uit partijschap, noch uit ijdelheid, maar door nederigheid den een den ander boven zich te achten,
niet te bedoelen elk zijn eigen belang, maar elk
ook dat van anderen.

Wanneer het chapitre Godsdienst behandeld wordt, en dat is tegenwoordig nog al aan de orde van den dag, dan is het slot van het discours, dat de orthodoxen c. s. voor geene redeneering, veel minder voor overtuiging, vatbaar zijn; zij houden met beide handen hun eenmaal opgevat *idée-fixe* vast, *niets* kan hen daarvan afbrengen, zij blijven er maar bij, de hunne is de alleen ware.

Dit bewijs levert ook Dr. A. K. op blz. 129 enz., waar hij de 17 ouderlingen in bescherming neemt tegen den in het adres voorkomenden zin:

“die een deel onzer predikanten, die wij als *eerlijke* “mannen erkennen.... beschuldigen van oneerlijkheid.”

Dr. A. K. zegt op blz. 130: “eerlijk en eerlijk zijn twee”, maar had *hij* niet eerlijker gehandeld met te zeggen: eerlijk, eerlijk en eerlijk zijn *drie*? Wanneer was *hij* het eerlijkst? toen hij nog tot de liberalen behoorde? toen hij, te Utrecht gekomen, rechtzinnig verdraagzaam, nog de rechten der andersdenkenden erkende? of nu hij zegt, dat de “gemeente feitelijk ontbonden zou zijn, zoo op den duur “het modernisme binnen haar grenzen moest wordengeduld?”

Mag men niet met meer recht *hem* toevoegen: “maar “met dit al kunt ge toch valsch zien”? enz., blz. 130.

Het beweren van ouderlingen, “dat door moderne predikers dit contract niet wordt nageleefd”, zal door *die* predikers, met tal hunner geestverwanten, als weinig ter zake afdoende, wel met een schouder ophalen zijn voorbijgegaan; want *hoevelen* dier beweerders kan men *genoegzame* kennis toekennen om met oordeel des verstands *eene bewering*, laat staan een vonnis, uit te spreken, “dat “door *die* predikers de taal door buiging en wringing “geweld wordt aangedaan en private meening in het “contract wordt gedragen?” *Die* predikers zullen, dunkt mij, bij het lezen van sommiger naam, medelijdend hebben uitgeroepen: ach! ook gij opziener $\times$ hebt als *lasthebber* U laten verleiden daartoe uw naam te leenen, O *pauvre Sire!* Wie weet of er onder mijne lezers zich niet bevinden, die, in bezit van eigenhandig geschreven *nieuwjaarsrekeningen* van dezen of genen *beweerder*, in de gelegenheid zijn zich te overtuigen, dat zij, ofschoon onbekwaam tot taalbuiging en wringing, perfecte *taalbedervers* heeten mogen.

Op blz. 131 zegt Dr. A. K.: “de publieke opinie heeft “te beslissen, of door de moderne partij aan den eisch “dier verbintenis is voldaan.” Ik twijfel er niet aan of velen met mij zullen “de publieke opinie” onbevoegd achten om ten deze te beslissen. Ik beschouw daartoe allèen bevoegd hen, die genoegzaam taalkennis hebben, gepaard met een goed oordeel om te verstaan wat zij lezen, die onderscheid weten te maken tusschen tijden en gelegenheden, wanneer en waarom *dit* zus en *dat* zoo geformuleerd, en later veranderd geworden is, die kennis hebben genomen zoowel van het *pro* als van het *contra*, en bovenal en in de eerste plaats, *die predikers*, die, opzieners beweren het ten minste, het contract niet naleven.

“Eerlijk en eerlijk zijn twee”, zegt Dr. A. K., maar voor “*die predikers*”, *qua talis*, bestaat er geen tweeërlei

eerlijkheid; het zijn allen mannen uit één stuk, ieder met één' consciëntie, onbekwaam om "met twee pannen te bakken"; niet alleen eerlijk van *karakter* en eerlijk in *bedoeling*, maar *eerlijk* in *alles*, "*met geen slinger om den arm*". Ergo ver verheven boven verdachtmaking (door de *beweerders*) bij het ontwikkelde deel der gemeente.

Dr. A. K. zegt verder op blz. 133:

"Zijns inziens" (de kerkeraad) "zou dan ook ernstiger "gehandeld zijn, zoo door adressanten, in stede van een "*gratuit* protest tegen een niet ingebrachte beschuldiging, "op historische en gramaticale gronden een afdoend be- "toog ware geleverd, dat de prediking van het moder- "nisme binnen de termen van dit contract wel en deug- "delijk bestaanbaar is."

Zou Dr. A. K. niet beter gedaan hebben, met (in plaats van aan adressanten het niet leveren van een afdoend be- toog als eene minder ernstige handeling toe te rekenen) hier te laten volgen eene *duidelijke* uiteenzetting der gronden, zoowel van voor- als tegenstanders, onder bij- voeging van het oorspronkelijke *contract*, zoomede der daarin in 1816 en 1854 gebragte wijzigingen? Daardoor zoude hij menigeen *zijner* kudde, voor zooveel zij een on- bevangen oordeel hebben en *durven* uitspreken, in de ge- legenheid gesteld hebben om te onderzoeken. De kerke- raad moge "nog ongeschokt in zijn overtuiging staan", en voor velen een oorzaak zijn om ook nog ongeschokt te blijven, maar wie weet hoe sommigen geschokt ge- worden zouden zijn, wanneer Dr. A. K. zijn rapport daarmee had verrijkt? Boileau zegt immers: *du choc des opinions jaillit la vérité*.

Wie genoeg geduld hebben om 144 pagina's te lezen, natuurlijk geen spellers, strekken hun geduld ook uit tot 150 bladzijden. Aan het kerkeraadsgeschrift is nu echter eenmaal niet te veranderen, doch Dr. A. K. heeft nog ge- legenheid te over om zijne toehoorders in het oefeningshuis

in de Spuistraat ter lezing aan te bevelen “het evangelisch karakter der “Nederlandsche Hervormde kerk”, door Dr. L. S. P. Meyboom, Evangeliespiegel van 1864, blz. 341 tot 356, en de voor weinige dagen verschenen redevoering van prof. Opzoomer, *vrijheid en onfeilbaarheid*.

Op blz. 133 vraagt Dr. A. K.: “welk een rust bedoelt “men?” en *étaleert* dan eenige soorten van “rust”, want hij weet het niet en de kerkeraad weet het evenmin, welke soort van “rust” adressanten hebben bedoeld —, ’t is Dr. A. K. die het zegt.

Die vraag naar, en *étalage* van verschillende soorten “rust” wordt zoo onschuldig gedaan, dat ieder die den vrager en *étaleur* niet kent, die naïviteit voor goede munt zoude aannemen —; maar gelukkig, hij is algemeen bekend, zoo al niet persoonlijk, dan toch door zijne *réputation* in de gemeente. Van den man zóó op de hoogte van alles, wat vóór zijn komst alhier in gemeente en in kerkeraad is geschied (hij weet zelfs te vertellen dat er gegeten en gedronken is, niet wát, dat is jammer, en ’wat aan het *dessert* besloten werd, blz. 42), mag men onderstellen dat hij, te Utrecht staande, t. z. t., ook het “ge-Ruisch” en “ge-Knap” van hier gehoord zal hebben — zoodat men hem met gerustheid mag antwoorden, zonder *indiscreet* te worden: Doctor, gij vraagt “naar den bekenden weg”.

Lezende hetgeen Dr. A. K. op blz. 136 en 137 over de houding van den kerkeraad zegt, zoude men willens zijn te gelooven dat zijne leden als zelfstandige mannen handelen, naar eigen inzicht en individueele overtuiging, maar niets is minder waar dan dat; zij ontvangen en volvoeren de leger-orders uit het hoofdkwartier te Utrecht: het *hoofdbestuur der confessioneele vereeniging*.

Wanneer men toch in haar verslag over 1867—68, blz. 8 leest, met welke woorden de voorzitter de vergadering opent:

..... “Wat voor ons te doen is in de door ongeloof
 “verwoeste en vaneengescheurde hervormde kerk, om den
 “band te versterken, die ons vereenigt, en ons meer en
 “meer bewust te worden van het *doel* onzer vereeniging
 “en kennis te nemen van hare werkzaamheid”;

en eenige regels verder:

“Het is onlangs gezegd”: “niet door ieder zijns weegs
 “te gaan en als verstrooide soldaten in het wilde te
 “strijden, maar door zich als zoovele regimenten in een
 “heirleger te vereenigen met één doel en onder één
 “hoofd, is er hoop op overwinning;”

zoomede het op de agenda vermelde voorstel *van de*
afdeeling Utrecht, blz. 68:

“De predikanten, leden der confessioneele vereeniging,
 “verbinden zich geene personen, die door moderne pre-
 “dikanten of godsdienstonderwijzers zijn onderwezen, als
 “lidmaten der gemeente te bevestigen;”

(Dit voorstel is *toen* na eenige discussiën, als praema-
 tuur, niet aangenomen.):

dan zal men inzien, dat onze kerkeraad geïnspireerd
 wordt door den Geest? die van uit de Bisschopsstad tot
 hem overwaait; en dat zijne leden met geene overijling te
 werk gaan, maar eerst het *plan d'attaque* wikken en
 wegen en het terrein sondeeren, bewijst het bovenstaand
 in 1868 gedaan voorstel, dat *toen* nog ontijdig, maar *nu*
 voldragen, dit jaar door den Amsterdamschen kerkeraad
 ten uitvoer is gelegd.

“Wat meer is, het staat te wachten”, zegt Dr. A. K.,
 blz. 139. Daarom, liberalen en modernen, ieder op zijn post,
 want de tegenpartij komt niet als tirailleurs, maar “als
 “zoovele regimenten”, op ons aan; en wilt ge weten wie
 zij tot hulptroepen bezigen (de Franschen hadden hunne
 turco's), leest dan het verslag der bovengenoemde veree-
 niging 1868—1869. Daar vermeldt Br. Hazelhoff, evange-
 list te Domburg, op blz. 44:

“De Heer heeft mij in den laatsten tijd hier eenen
 “krachtigen hulp-prediker gezonden, in de kwaadaardige
 “keelziekte (angina diphterica), die hier bijna geen enkel
 “huisgezin onbezocht heeft gelaten; ruim een 10tal, meestal
 “kinderen of jeugdigen, zijn daaraan bezweken, menig hart
 “is gebroken en menig oog heeft voor het eerst naar
 “boven leeren zien; en enkelen, die als spotters met God
 “en Zijn woord daarheen wandelden, die in geen 20 jaren
 “ter kerke waren geweest, ziet ge thans aandachtig luis-
 “teren naar de eenvoudige verkondiging des kruises, en
 “vragen: Wat moet ik doen om zalig te worden.”

Ligt hierin ook niet het bewijs dat zij alles behalve
 kieskeurig zijn in de middelen? Als ze maar dienstbaar
 gemaakt kunnen worden om de eenvoudigen te bewerken;
 en dat de massa zich door zulke *manoeuvres*, om er geene
 andere *qualificatie* aan te geven, helaas laat vangen, toont
 bovenstaand uittreksel genoegzaam aan.

De oogeblikkelijke minderheid moge zich beroepen op
 hare *qualiteit*, het heirleger harer tegenstanders over-
 heerscht door zijne *quantiteit*; want artikel 23 telt alleen
 de neuzen.

Ieder, die de vrijheid van geweten liefheeft, doe wat
 zijne hand vindt om te doen, opdat wij de erfenis onzer
 vaderen, waarvoor zij 80 jaren gestreden hebben, onbe-
 zwaard aan onze kinderen mogen overdragen. Onze on-
 verschilligheid, ja lafheid, geve hun geen oorzaak tot ver-
 vloeking, maar onze aangegorde wapenrusting en strijd,
 die tot de overwinning leiden zal, doe hen op onze graven
 nederknielen, onze nagedachtenis zegenende voor onzen
 gestreden strijd, roemende in het genot der vrijheid van
 Godsdienst en geweten.

Aan het slot zijner memorie, blz. 138, zegt Dr. A. K.,
 dat de kerkeraad “deels uithoofde van begripsverwarring
 “in de missive “den eisch om veroordeeling” voor in-
 “williging onvatbaar verklaart.”

Aangenomen, dat het adres niet *geheel* aan *alle* eischen der grammatica beantwoordt, dan is het toch in elk geval zóó duidelijk gesteld, dat hij, die lezen *kan* en begrijpen *wil*, het argument van den rapporteur als ongegrond, verwerpen zal.

Neen doctor, "begripsverwarring", dat is het "ware eiereten niet". Gij hebt *uwe* vrienden in den kerkeraad en de *vasallen* daarbuiten eens willen laten zien, dat er van U ook wel een jurist had kunnen groeien, handig in het uitvinden van excepties.

Het is jammer voor *uwe* kudde, dat *uwe* preken niet altijd zóó duidelijk en verstaanbaar zijn als het adres is èn voor U èn voor den kerkeraad; vraagt het aan den besten uit uw schaapskooi, en hij zal U *in allen ootmoed des harten* erkennen, dat hij zich wel eens heeft moeten afvragen: ben ik in de kerk of ben ik bij den torenbouw van Babel?

Adressanten zullen, en ongetwijfeld zonder uitzondering, wel toestemmen, dat Dr. A. K. geene moeite geschroomd heeft, om hun een zoo uitvoerig antwoord te geven; maar of zij zullen toestemmen, dat de "te voorkomende, te uitvoerige wijze" tot bewijs moet zijn, dat de kerkeraad (Dr. A. K.) hume missive niet gering schat, maar met die onderscheiding ontvangen en in behandeling genomen heeft, waarop dezelve, huns inziens, aanspraak mag maken, vertrouw ik te kunnen betwijfelen.

In hoeverre het "*gemotiveerd* antwoord" van Dr. A. K. voldoet aan het gedaan verzoek, om "een *onpartijdig* en *open* antwoord", daarover zullen uit den aard der zaak de opinies zeer uiteenloopen, maar dat zij, die met zaakkennis kunnen oordeelen, de memorie, ondanks hare 144 pagina's druk, op zijn minst genomen, als een *de hoofdvraag van adressanten ontduikend* en als een van A tot Z den tegenwoordigen orthodoxen kerkeraad kenmerkend geschrift, terzijde hebben gelegd, daarvan geloof ik

zeker te zijn, het “gemotiveerd” latende voor rekening van den rapporteur en voor wat het is.

De laatste bladzijden benuttigt Dr. A. K. om al de handelingen en besluiten van den kerkeraad sedert 1869 nog eens de “revue” te laten passeeren; alleen hij, die geen open oog en oor heeft voor de belangen van de Amsterdamsche gemeente, en hij, door wiens aderen *visschenbloed* vloeit, die alleen hebben die opsomming van zoovele het protestantismus in het gezicht slaande en den Christus onteerende daden, zonder toorn en smart kunnen lezen.

Nadat men het antwoord van Dr. A. K. gelezen heeft, mag men hem vragen: Doctor, acht gij de onderstaande uitspraken van den *grooten meester* en van zijne apostelen niet voor U geschreven en hunne waarschuwing tegen eigendunkelijke dogma's overbodig voor den *verreer*-spiegel, waardoor gij c. s. den geloovigen het Koningrijk Gods laat aanschouwen?

Mattheus 10 vs.24. De discipel is niet boven den meester, noch de dienstknecht boven zijnen heer.

„ 11 „ 30. Mijn juk is zacht en mijn last is licht.

„ 15 „ 9. Doch te vergeefs eeren zij mij, leerende leeringen, die geboden van menschen zijn.

„ 23 „ 4 Want zij binden lasten die zwaar zijn en kwalijk om te dragen, en leggen ze op de schouders der menschen; maar zij willen die met hunne vinger niet verroeren.

„ 23 „ 24. Gij blinde leidslieden, die de mug uitzuigt, en de kemel doorzwelgt.

- Rom. 10 vs. 12. Want er is geen onderscheid noch van Jood, noch van Griek; want dezelfde is Heer van allen, rijk zijnde over allen die hem aanroepen.
- Mattheus 12 " 48. Wie is mijne moeder, en wie zijn mijne broeders?
- " " " 50. Wie den wil mijns vaders doet die in de hemelen is, die is mijn broeder, en zuster en moeder.
- 1 Corinthe 13 " 13. Nu dan blijft geloof, hoop en liefde, deze drie; doch de meeste van deze is de liefde.
- 1 Timoth. 2 " 4. God wil dat ALLE menschen zalig worden en tot kennis der waarheid komen.
- Romeinen 14 " 12. Een iegelijk van ons zal voor zich zelven Gode rekenschap geven.

Maar wat hij daarop ook mogt antwoorden, het programma, waarmede hij op 10 Aug. 1870 zijn intree deed, is bekend. Zijn tekst luidde: "geworteld en gegrond", terwijl men toch Ephese 3 vs. 17 leest: "en gij *in de liefde* geworteld en gegrond zijt" (van *de liefde* was geen sprake) is dat niet karakteristiek?

De N. Rott. Courant van 12 Augustus 1870 gaf daarvan het volgend verslag:

"Hij kwam er dan ook rond vooruit, dat hij kwam om "de gemeente te zuiveren en de oude gereformeerde kerk "te helpen herstellen. Hij sprak van niets anders dan "van strijd en deed de oorlogskreten door het kerkgebouw daveren. Hij berispte zelfs de irenische orthodoxen, "wegens hunne flauwheid, dat zij niet medehielpen om "met geweld de andersdenkenden uit te drijven. " "Wij, dus sprak hij, "moeten verbouwen of verhuizen, " "de "breuk is onherstelbaar." " Hoe hij dit *praeludium* onver-

anderd en onverflaauwd heeft voortgespeeld, is helaas maar al te wel bekend; hij mag dan ook met recht aanspraak maken op de titulatuur van *slooper der eensgezindheid* in de gemeente te Amsterdam.

Op blz. 139 staat te lezen: “dat hij” (de kerkeraad) “in gelijken geest het werk der reorganisatie zal door-
“zetten.”

Met het oog op het verleden, sedert Dr. A. K. de aanvoerder der *dommekracht* is, is die aanzegging eigenlijk overbodig. Doctor's antecedenten zijn te overbekend om nog te twijfelen aan zijne *manie* tot verkrachting der rechten van de andersdenkenden in de gemeente. Inplaats van te zeggen: “het werk der reorganisatie”, had hij met gerustheid het kind bij den waren naam kunnen noemen: het werk der *verwoesting*; de liberalen en moderneren in de gemeente zouden er niet door opgeschrikt zijn geworden.

De dagen zijn niet verre af, dat het kies-college geroepen zal worden om te voorzien in de vacaturen ontstaan door het vertrek van Dr. van Bell naar Groningen en het emeritaat van Ds. Prins. De namen hunner plaatsvervangers zijn der gemeente natuurlijk nog onbekend; doch de richting waartoe zij behooren *geenszins*, en dat Dr. A. K. twee mannen *naar zijn harte* voor zich reeds uitverkoren zal hebben, wie twijfelt daaraan?

Gesteund door zijne geestverwanten in den kerkeraad, voor wie Doctor A. K's. woord als een orakel geldt, valt er niet aan te twijfelen of *de broeders*, bijeengekomen in het oude-mannen- en vrouwenhuis op den Amstel, zullen als ware *devoten* stemmen voor de vrienden van den gereformeerden *papa*.

En mogt het hem, ondanks de uitgezette netten, daarmede eens gaan als den paus op het vaticaanse concilie, met zijne onfeilbaarheid-verklaring, dat namelijk sommigen ondernemen durfden daartegen oppositie te voeren, dan zal tegenover hun tegenkanting *zijne* stem de zaal doen

daveren, van de toespraak van den slotheer tot zijne boeren, in de Jobsiade, 2^e deel, 28^e afd.

“Ihr Ochsen, ihr Rükel, ihr Esel, ihr Flegel!

“Nehmt einmal für allemal euch dies zur Regel:

“Herr.... soll euer Pfarrer doch sein,

“Oder ich lass euch alle sperren ins Hundeloch ein.”

Ieder weldenkende in de gemeente zoude zulks *bedroeven* maar *niet verwonderen*; in den kerkeraad heeft Dr. K. immers reeds zoo menig bewijs geleverd dat hij bijna voor niets terug deinst.

Kan men wel genoeg waarschuwen tegen de al méér en meer stout, ja brutaal optredend orthodoxe en confesioneele partij in ons vaderland? dat land beroemd en geëerd door zijne vrijheid voor elke godsdienstige en politieke overtuiging —, vroeger de toevlucht voor de uit Spanje verdreven Joden en later ook voor de uit Frankrijk gevluchte refugés!

Is het niet de plicht van ieder nadenkend en vrijheids-lievend man, om zooveel in hem is, op kerk- en staats-gebied, hun drijven en uitdrijven tegen te gaan? Moet het niet van de daken gepredikt worden dat toch ieder die daartoe geroepen is, zijn domme onverschilligheid en lafheid late plaats maken voor naauwgezette behartiging en gebruikmaking van de rechten hem door kerkelijke reglementen en grondwet geschonken, opdat hij geen oorzaak worde, eenmaal voor zich en zijne kinderen te moeten hooren: te laat! te laat!

Orthodoxen en confessioneelen, in gemeenschap met de ultramontanen, knagen aan den vrijheidsboom, rondom welken wij nu nog vrolijk met de onzen ter neder zitten. Alleen eendracht in het vrijheidskamp kan verhoeden dat wij niet door eigen schuld verjaagd worden, om, God weet voor hoe lang, die vrijheid ons te zien ontnemen.

Is er naargeestiger gedachte dan overheersching door kerkelijke meerderheid? eene meerderheid die ons *ook in den staat* terug wil voeren tot de tijden van hout-mijt, galg en schandpaal? En dat zij in onze dagen daarnaar streeft, de dagbladen melden het elken dag, zoowel uit onzen eigen boezem als uit Duitschland, Frankrijk enz. enz.

Dat in 1666 de kerkeraad der gereformeerde gemeente alhier bedenkingen maakte tegen het openen van den schouwburg, wie zal het dien voorvaderen *thans* ten kwade duiden? men *was* toen niet wijzer. Maar dat in 1870 twee en vijftig kerkeraadsleden derzelfde gemeente, aan de 2^e Kamer der Staten-Generaal een adres richtten, met verzoek hare *goedkeuring* te *onthouden* aan het wetsontwerp tot *afschaffing van de doodstraf* (bijblad f°. 1412, 92^e zitting), dal behoort tot de *teekenen des tijds*, waarop wij acht te geven hebben.

In 1872 wordt het gansche land in *agitatie* gebragt om een *smeekschrift* ¹ (let wel, een *SMEEK*schrift in 1872) aan den Koning te richten, waarin *gesmeekt* wordt om Zijne goedkeuring te onthouden aan de sedert door beide Kamers der Staten-Generaal reeds aangenomen wet op de besmettelijke ziekten. Bewijst ook dit niet dat èn orthodoxen èn confessioneelen, niet tevreden met *hunne* tegenwoordige *overheersching in de kerk*, alle middelen aangrijpen, om onze *staatsburgerlijke vrijheid* de kluisters aan te leggen? En wie zijn de mannen die dat verzet tegen 's lands regering rondbazuinen? Zijn het niet juist zij die den mond vol hebben van "het Koningschap *bij de gratie Gods*"? Staat niet Dr. A. K. als hoofd-redacteur, met zijn *Standaard*, à la tête du mouvement?

Gij allen die u hebt laten *overrompelen* om dat, *vrije*

---

¹ Spreuken 26 v. 25: "als hij met zijne stem *smeekt*, geloof hem niet, want zeven gruwelen zijn in zijn hart."

mannen onwaardig, *smeekschrift* te onderteekeuen, leest hetgeen het *Nieuws van den dag* van 6 Nov. 11. en vele andere dagbladen daarvan zeggen, en wacht U in den vervolge, om tot zulke "onheilige", de wetenschap verkrachtende werken, Uwe namen dienstbaar te maken; door U van dergelijke zaken te *onthouden*, doet *gij een Gode welgevallig werk*.

Binnen weinige dagen zullen onze volks-vertegenwoordigers geroepen worden om te beraadslagen over de voorgestelde verlaging van den *census*. In mijne verbeelding zie ik Dr. A. K. reeds zijn *fata-morgana*-ros bestijgen, om, aan het hoofd van zijn "Standaard"-legioen, voor die verlaging te velde te trekken; alvorens te eindigen daarover nog een enkel woord.

Velen in den lande laten zich onnadenkend medeslepen, om te ijveren voor de thans aan de orde van den dag zijnde *question brûlante*, de *census-verlaging*.

Door wien wordt daarvoor "de groote klok" geluid? Zijn het niet wederom dezelfde mannen, *geaccompagneerd* door de leiders der ultramontanen in ons midden? Weet de massa wel waarvoor zij mede aan het touw trekt? Zijt gewaarschuwd voor *hunne* valsche voorstellingen, want *niet* de rechten van den zoogenaamden "*vierden stand*" is het "parool", maar de bijna volkomene zekerheid, die zij zich voorstellen, dat de circa 30,000 (28,885) nieuwe kiezers als *dommekracht* zich naar de stembus zullen laten drijven, gewapend met den vooraf door hen gecontroleerden stembrief.

Mede-kiezers, voor zoo veel *gij door den tegenwoordigen census* als onbevoegd beschouwd wordt om voor onze volks-vertegenwoordiging te kunnen stemmen, zult *gij* in het waarachtig belang van het vaderland, die *minderjarigheid-verklaring*, U niet volgaarne blijven getroosten? Doet niet mede met hen die door hun "marktgeschreeuw" het eigen belang *eener zekere fractie* boven het *algemeen be-*

lang trachten door te drijven. Wacht U, om door zelf-bedrog het *troijaansche paard* te helpen binnenhalen; die *agitateurs* zijn het niet, die “Wilhelmus blazen”. Zij luiden de *doodklok* onzer burgerlijke vrijheid. Mogen de mannen, die onze belangen vertegenwoordigen, daarom de voorgedragen wet als onaannemelijk verwerpen!

Er zal wel niemand gevonden worden die niet van harte instemt met den wensch, door den kerkeraad aan het slot der memorie genit: “dat kerkeraad en adres-
“santen mochten hereenigd worden”. — Het is echter aan den kerkeraad, daartoe het eerst de hand aan den ploeg te slaan. Hij beginne met zijn *exclusivisme* vaarwel te zeggen en te doen hetgeen zijne hand vindt om te doen, met de rechten der andersdenkenden in de gemeente te erkennen; op dien weg voortgaande kan hij verzekerd zijn, dat God den wasdom schenken zal.

De memorie is het werk van Dr. A. K.; de bijzondere kerkeraad der gemeente heeft dezelve in zijne vergadering gearresteerd en besloten door den druk algemeen te maken; de firma H. de Hoogh & C°. adverteert in verschillende couranten dat ze bij haar verkrijgbaar is, en besluit die annonce met — “*de kerkeraad staat hen te woord.*” Is dit eene boekverkoopers-speculatie, of met goedkeuring van den kerkeraad geschied? In het eerste geval heb ik er vrede mede; in het laatste acht ik dien *duw* een’ kerkeraad onwaardig.

Ten slotte wil ik Dr. A. K. gaarne de verzekering geven dat, als ook hij mijne bedenkingen lezen mogt, hij dikwerf reden hebben zal op *spelling* en *interpunctie* aan-

merking te maken. Ik wil den doctor echter voorkomen, en durf mij van zijne toegevendheid overtuigd houden, gedachtig aan: "het zijn niet allen koks die lange messen dragen."

Daarentegen hoop ik voor Dr. K. dat Dr. Puschmann geen reden moge vinden om tegen hem, zooals tegen Richard Wagner, eene psychiatrische studie te schrijven, uitgaande van de stelling "het genie is de broeder van den waanzin."

En hiermede eindig ik, Dr. A. K. toewenshende (hoewel ik er weinig verwachting van heb), dat hij, tot nog toe voor de Amsterdamsche gemeente, een *Saulus*, nog eenmaal voor haar een *Paulus* worden moge, voorgaande in:

eenheid in het noodige,
vrijheid in het twijfelachtige,
In alles de liefde,

opdat en tijdgenoot en nazaat nimmer van hem getuigen mogen:

"Le beau jour de sa vie est son enterrement."

Amsterdam, 20 November 1872.

DE HOLLANDSCHE GEMEENTE TE LONDEN

IN

1570/1.

DOOR

Dr. A. KUIJPER.

✓
A. Kuiper

De *Marnix-Vereeniging* heeft, als eerste deel harer werken, de kerke-raadsprotocollen van de Hollandsche Gemeente te Londen uitgegeven, waaruit de wederwarigheden dier gemeente in den loop van 1570 ons vrij nauwkeurig bekend zijn.

We willen trachten het leven en streven dier gemeente in dat jaar onzen lezers in vluchtige trekken te schetsen. Het zal hen niet slechts een gewichtige bladzijde uit de geschiedenis der belangrijkste gemeente onzer Hervorming doen kennen, maar hen tegelijk een blik gunnen in geheel den toestand van de Hervormde gemeenten uit die dagen. Mocht er tevens uit blijken, dat de »*Marnix-Vereeniging*» werkelijk documenten van blijvende waarde aan het licht brengt, en de deelneming aan haar arbeid er door bevorderd worden, dan zou ook hiermee een uitkomst verkregen zijn, die aan de bedoeling van dit stukske niet geheel vreemd is.

We veroorloven ons daarom, de herinnering dat deze Vereeniging te Utrecht is opgericht met het doel, om achtereenvolgens de belangrijkste handschriften te doen drukken, waaruit het dor geraamte onzer Kerkgeschiedenis het vleesch en bloed moet komen. Haar werken zijn niet in den handel, maar worden gratis aan een ieder toegezonden, die zich tegen jaarlijksche contributie van f 10.— bij den Secretaris, den heer Mr. A. W. van Beeck Calkoen, te Utrecht, als lid der Vereeniging aanmeldt.

Zelfs voor den oppervlakkigen kenner onzer Hervormingsgeschiedenis behoeft het nauwelijks herinnering, dat de Hollandsche Gemeente te Londen gesticht is door Hervormden uit Zuid- en Noord-Nederland, die, om God naar zijn woord te kunnen dienen, de ballingschap boven het wonen in der vaderen erve verkoren hadden.

Reeds in 1550 was het getal dezer ballingen te Londen zóózeer geklommen, dat de Engelsche regeering het oogenblik gekomen achtte zich hunner aan te trekken, en bij Koninklijk decreet van Eduard VI den Poolschen Hervormer Ivan Lasky den last opdroeg, de Vlaamsche vluchtelingen tot een welgeordende gemeente te verbinden, die te zaam met de Waalsche en Italiaansche kerken te Londen aan zijn oppertoezicht zou onderworpen zijn.

Uitstekend kweet à Lasco zich van die Koninklijke opdracht, en eer nog een jaar voorbij was, verblijdde onze Hollandsche gemeente zich reeds in een keurig geordend Kerkbestuur en in een niet minder keurig bewerkt handboek voor den eeredienst, dat spoedig daarna door Utenhoven met een oorspronkelijke psalmberijming werd verrijkt.

Ongetwijfeld zou deze gemeente zich dan ook in heerlijken bloei hebben verheugd, zoo het Gode niet behaagd had reeds in 1553 haren Koninklijken Beschermmer ten grave te doen dalen. Eduard de VIe stierf en de ledige troon werd door de katholieke Koningin Maria, de Gemalinne van den Spaanschen Koning Filips, ingenomen, die dus èn krachtens haar katholiek geloof èn krachtens haar echtverbintenis met Filips, geen oogenblik het voortbestaan eener Hollandsche ballingen-gemeente in haar Koninklijke hoofdstad dulden kon.

Plotseling spatte dan ook de gemeente uitéén. Het groote deel vluchtte naar de schepen en zocht ontkoming bij Christiaan van Denemarken. En die het nog waagden achter te blijven, moesten zich zoo zorgvuldig voor het spionnenooog van Maria's inquisiteurs schuilhouden, dat er van een samenkomst der gemeente geen sprake meer kon zijn. Haar kerk in Austrinfriars werd door Maria smadelijk in een magazijn voor marinescheepstuig veranderd; haar kerkeraad ontbond zich en haar leeraars togen over zee.

Eerst na Maria's dood en de troonsbestijging van Koningin Elisabeth kwamen onze ballingen weer uit hun schuilhoek te voorschijn, en schaarden zich dankbaar om Ds. Adriaan van Haemstede, die op het eerste bericht hunner bevrijding uit Oost-Friesland naar hen was overgestoken. Toch, hoe geschikt van Haemstede ook was om den lang bedrukten een woord van troost en opbeuring toe te spreken, hij was niet de man om de ontbonden gemeente weer op de oude grondslagen te herstellen. Of Haemstede zelf met de gevoelens der Dooperschen behebt was, is nog moeilijk te beslissen, maar zeker is het, dat hij, te Londen gekomen, de onvoorzichtigheid beging, zich te eng aan de Dooperschen, die zich daar ophielden, aan te sluiten en hierdoor in zeer ernstig geschil geraakte met Grindall, den Bisschop van Londen. Waarschijnlijk zou hierdoor de herstelling der gemeente zelfs geheel mislukt zijn, zoo niet nog juist bij tijds Ds. Peter Delenus en de Ouderling Utenhove uit Frankfort waren overgekomen, die èn door het gezag van hun vroegere ambtsbetrekking èn door

hun diplomatische tact tegenover het Hof en den Bisschop, werkelijk in de herstelling der gemeente slaagden. Op grond hunner oude Belijdenis scheidden zij de Gereformeerden weer van de Dooperschen af. Haemstede werd door den Bisschop van Londen gebannen, en Jacobus Acontius en Emmanuël Demetrius met enkele andere zijner aanhangers van allen invloed op het kerkelijk leven der gemeente beroofd.

Reeds in 1562 werd Nicolaas Carinaeus als tweede en in 1563 Gotfried van Winge als derde predikant naast Delenus beroepen. Door nieuwe vluchtelingen werd de getalsterkte der gemeente telkens uitgebreid. Koningin Elisabeth gaf hun het oude bedehuis in Austrinfriars terug, en slechts daarin moest de luister der nieuwe gemeente voor dien der oude onderdoen, dat Elisabeth weigerde het Koninklijk decreet van Eduard te bekrachtigen, en dus, de zelfstandigheid der gemeente loochenend, ze aan het oppertoezicht van den Londenschen Bisschop onderwierp.

Toch zou het de gemeente niet vergund worden stil en geleidelijk haar gemeenteleven te ontwikkelen. Daartoe was haar leven te ongestadig. Niet één jaar bleef ze die ze was, maar wisselde telkens van personeel, door het gaan en komen van nieuwe ballingen. Eer toch het overblijfsel der oude gemeente weer tot vasten vorm gekomen was, zag het zich reeds spoedig door nieuw-aangekomenen, eerst verontrust, dra bedreigd en ten leste geheel overvleugeld. Immers het sprak van zelf, dat de gemoedstoestand eener stille gemeente als zich weleer te Londen gevormd had, een geheel andere moest zijn dan die der Hervormden, die van stad tot stad opgejaagd, al de onrust van hun land nog pas in het eigen hart doorleefd hadden. Van zelf moest de geestelijke ongebondenheid, die de vervolging kweekte, daardoor in strijd komen met den geregelden gang der gevestigde gemeente. Beide stroomingen moesten in den boezem der ééne gemeente spoedig een worsteling om den voorrang beginnen, en het kon niet uitblijven, of de steeds wassende stroom der nieuwe vluchtelingen moest ten leste het oude bestanddeel der gemeente geheel verdringen.

In 1563 vertoonde zich reeds de eerste voorteekenen van dezen strijd toen de bekende Dr. Justus van Velzen, een balling uit 's Gravenhage, openlijk in de dus genaamde *Prophetie* tegen de predikanten Carinaeus en Delenus optrad en hun inzicht in het stuk der wedergeboorte bestreed. Van Velzen was juist een toonbeeld van die ongestadigheid des geestes, waartoe het gemis eener deugdelijke kerk noodzakelijk brengen moet, en wel gelukte het den Kerkeraad nog zijn tegenspraak tot zwijgen te brengen, en werd hem door Bisschop Grindall zelfs het verblijf in Engeland ontzegd, maar de polemiek door hem begonnen, zou spoedig door anderen worden opgenomen; de tegenstelling tusschen de oude gemeente en de nieuwe reeks vluchtelingen was door hem slechts openbaar geworden en kon allerminst door van Velzen's heengaan worden bezworen.

Reeds een jaar daarna brak deze antinomie dan ook op veel bedenkelijker wijs uit, toen ze een tastbaren vorm kreeg in het geschil over de *Doopgetuigen*. Gottfried van Wingen en de oude leden van het consistorie drongen sterk op het nemen van »*Gevaders*» aan, zeker niet zonder de bijbedoeling, om door dit volgen van de ordening der Engelsche Kerk, zich van de bescherming des Bisschops te verzekeren. Juist dit bijoogmerk verbitterde echter de nieuw aangekomenen slechts te meer. Uit den ijver voor den »vrijen Doop» tegenover den »Doop met getuigen» ontsproot daardoor van zelf een tweede strijd voor de Synodale Kerkinrichting tegenover den Bisschoppelijken dwang. En toen het consistorie, om meester van het terrein te blijven, de nieuwe verkiezing van Ouderlingen al uitstelde, en dus de doorwerking van de meerderheid, die de tegenpartij allengs in de gemeente verkreeg, in het consistorie met geweld tegenhield, barstte de storm der hartstochten onheilsPELLend over de pas gestichte gemeente los, een storm die bij de wederzijdsche verhouding der partijen ten slotte niet anders dan op een nederlaag voor den Kerkeraad kon uitloopen.

Dit was te eerder te voorzien daar in het collegie van Diakenen reeds door opposanten zitting was genomen. Men begrijpt hoe dit kwam? Een diaken deed ook destijds zwaarder dienst dan een ouderling. Het ging dus nog aan, om de opengevallen ouderlingplaatsen onbezet te laten. Maar de Diakenen kon men niet missen. Men had dus tot nieuwe benoemingen moeten overgaan, en daardoor zijns ondanks moeten medewerken, om de reeds zoo machtige oppositie door de autoriteit van het ambt te versterken.

Van daar dat de strijd over de Doopgetuigen geheel het karakter droeg van een worsteling tusschen de presbyteriale en diaconale macht. Vóór het nemen van Doopgetuigen ijverden als een aaneengesloten partij: de predikant van Wingen en de Ouderlingen J. Utenhove, A. van Doorn, C. Dottignies, L. Thierry en W. Rowke, terwijl de zesde Ouderling, de heer F. Marguinas om persoonlijke redenen, zich wel bij hen aansloot, maar toch minder homogeen was met hun streven. Daarentegen vond de oppositie, die nit den boezem der gemeente voorkwam, haar warme woordvoerders in het collegie van Diakenen, vooral in de H.H. B. Huysman, A. de Smet en M. Fockynck (meestal gevolgd door de H.H. W. Ardsen, J. Beelen en G. Princell) die bij hun optreden steeds trouw gesteund werden door een Commissie van Gemeenteleden, onder leiding van den heer P. de Bert, en voorts bestaande uit de H.H. J. de Pruet, J. Cuytmans van Hasselt, G. Dregge, H. Elinck en A. Gijsselinck.

Ds. van Wingen won ook ditmaal den strijd nog door den machtigen steun, dien hij in den Bisschop van Londen vond. Noch de meetings, noch de adressen van gemeenteleden, noch de onverzettelijkheid der Diakenen kon baten; want dit wist het consistorie wel: geen Bisschop der Anglikaansche kerk kon het »Tuygebruiken», gelijk men het noemde,

voor indifferent verklaren. Van Wingen werd dus in het gelijk gesteld; op hoog gezag het nemen van Doopgetuigen verplicht verklaard, en de oppositie der gemeente in een streng Bisschoppelijk mandaat ten ernstigste gegispt.

Toch bracht juist die zegepraal den val van de partij-*Van Wingen* te weeg. Immers, nu eenmaal de Bisschop vonnis sprak, moest het wel tot een aanvulling van het Consistorie komen. Wel werden zij, die eenmaal zitting hadden, nog voor hun leven daarin bevestigd, maar toch de benoeming van nieuwe ouderlingen was nu niet meer tegen te houden, en werd dan ook bij Bisschoppelijk decreet van 22 Juli 1565 gelast.

Was reeds hierdoor de eenheid van het Consistorie en dus zijn kracht gebroken, nog ernstiger werd de positie der partij-*Van Wingen* bedreigd, toen in 1566 en 1567 zich vluchtelingen bij de gemeente voegden, die of aan de beeldstormerij zelve deelgenomen of althans door de gisting dezer felle beweging hun kalmte van ziel verloren hadden. Van zelf toch werd hierdoor een nieuwe strijdvraag in de gemeente geworpen: die over de »*autoriteit der overheid*." De partij-*Van Wingen* keurde den Beeldstorm strengelijk af. Het Collegie van Diakenen trok voor de Beeldstormers partij, en bij gelijke verhouding der partijen dook dus de vroegere, pas beslechte, worsteling thans in nog veel ernstiger vorm op, om ten uiterste noodlottig voor de oude Consistoriepartij te eindigen; te meer daar de heer F. Marguinas, zich bij het keeren van het geluk, zelf tegen zijn oude bondgenooten keerde.

Ds. van Wingen toch had zich vergist in de houding van den Londenschen Bisschop. Wel was deze uit den aard der zaak voor de gestrengste »*autoriteit der overheid*", maar politieke beweegredenen weerhielden hem, openlijk partij te kiezen tegen de beweging in de Nederlanden, die zijn vorstelijke gebiedster, Koningin Elisabeth, niet zonder heimelijke vreugde gadesloeg.

Zonder dat dit nog nauwkeurig uit de voorhanden stukken blijkt, schijnt toch met genoegzame zekerheid gegist te mogen worden, dat de Bisschop zich uit deze moeielijkheid redde, door aan den eisch tot herstelling van het Coetus (Synode der drie ballingkerken te Londen) toe te geven en de beslissing in deze zaak op te dragen aan het Fransche Consistorie.

In Augustus 1569 werd deze decisie gegeven, en hoewel het gemis aan kennis van wat in 1568 voorviel, ons omtrent hetgeen aan deze decisie vooraf ging in het onzekere laat, en ook deze decisie zelve nog niet gevonden wierd, blijkt toch zooveel, dat de partij-*Van Wingen* hierbij geheel in het ongelijk gesteld wierd; wat haar te dieper moest grieven, daar juist haar vroegere deelgenoot Marguinas deze decisie had uitgelokt.

De meesten der vroegere ouderlingen zagen zich thans genoopt zich terug te trekken. Het nieuwe, en verreweg het grootste bestanddeel

der gemeente, de oude diaken-partij dus, zag zich thans tot de bediening geroepen. Slechts twee ouderlingen en de twee predikanten Ds. Van Wingen en Ds. Barth. Willemsen behielden hun betrekking, maar ook deze ontvingen twee collega's van gansch anderen geest naast zich door de beroeping van Ds. Jorissen van den Bosch (Georg Vibotius) en Ds. Octavius Selnavus, die door hun radicaal den invloed der beide andere predikanten neutraliseerden.

Zoo vinden we dus in den aanvang van 1570 den Kerkeraad der Gemeente aldus saamgesteld :

Vier Predikanten : de HH.

Ds. van Wingen	}	van de
Ds. B. Willemsen		oude partij.
Ds. Jorissen van den Bosch	}	nieuw
Ds. Oct. Selnavus		benoemden.

Twaalf Ouderlingen : de H.H.

Mr. J. de Rademakere.
 Mr. G. Janssen.
 L. van Reene (van Peene).
 L. de Heerde.
 Th. Soen.
 G. Doremale.
 Ph. Garcie.
 P. de Bert.
 H. Elinck.
 J. de Koning.
 J. Hein.
 H. Fremault.

en *Veertien Diakenen* : de H.H.

Mr. M. Verhomme.
 P. Bauders.
 M. van As.
 G. Verhiele.
 R. Hendriks.
 C. Joost.
 F. Clercq.
 W. Togghe (Fogghe).
 J. Davelu.
 G. de Beste.
 R. Pastor.
 W. v. d. Boogaerde.
 J. Cubus.
 G. Huereblock.

Buiten de twee oudste predikanten had dus niet één der hoofden van de oude partij zitting in hun midden. Het was thans een gemeente van vluchtelingen uit het *tweede* tijdperk, en bovenal een gemeente waarin het nationaal besef te sterk sprak, om ook maar een stroospier in hun Kerkinrichting voor den invloed der Anglicaansche Kerk te wijken. Toch was de oude partij, vooral door de twee oudste predikanten, nog machtig genoeg, om de rustige ontwikkeling van het gemeenteleven in den nieuwen zin te belemmeren. De geschiedenis der gemeente in 1570 zal ons dan ook toonen, hoe hardnekkig ze den strijd hebben volgehouden, waarbij ons tevens blijken zal, dat van nu af zich onder de tegenstanders van het Consistorie, vooral lieten gelden, de H.H. Mr. J. Enghelram, C. Dottignies, Mr. J. Saal, P. Carpentier, G. Artijs, J. Lamoot en J. Clercx, waarbij als opposant tegen het Consistorie, edoch uit geheel andere oorzaak, nog Fr. Marguinass te voegen is, die zich later van de oude partij had afgescheiden, maar zonder ooit het vertrouwen der verjongde gemeente te kunnen winnen.

Eer we echter tot dezen hoogst interessanten strijd komen dient de toestand der gemeente zelve, voor zoover de gegevens reiken, in vluchtige trekken geschetst.

Over het zielental der gemeente hebben we geen officiële opgaven. Alleen weten we, dat een officiële telling op last van Koningin Elisabeth in 1566 gehouden, en die door Strype ons bewaard is, een geheel van 310 hoofden van huisgezinnen aanwijst. Destijds kan de gemeente dus een zielental van omtrent 1500 beloopt hebben.

Hoe sterk intusschen de gemeente reeds in 1570 door aankomst van nieuwe vluchtelingen was uitgebreid, kunnen we bij benadering zien uit het aantal huwelijken, dat van 15 Maart 1570—15 Maart 1571 (naar Engelsche tijdrekening) in de gemeente gesloten werd. Dit aantal bedraagt ruim *vijftig*. Passen we hierop nu de gewone verhouding van $\frac{1}{8}$ p.c. der bevolking 'sjaars toe, dan moet het zielental der gemeente dat jaar reeds tot 6000 geklommen zijn; een uitbreiding waarvoor ook de verdubbeling der predikantsplaatsen een indirect bewijs geeft.

Voor zoover blijkt bezat deze gemeente slechts het ééne bedehuis in Austrinfriars, vlak bij de beurs. Het lokaal waar de Kerkeraad vergaderde was aan de Kerk verbonden, even als het Kosterhuis. In de Kerk zelve waren reeds destijds afzonderlijke banken voor hen die in de gemeente met eere bekleed waren. Er werd des Zondags driemaal en minstens eenmaal in de week dienst gedaan. Des Zondags was het gewone predikatie, in de week een dus genaamde *Prophetie*. Het recht tot spreken in deze Prophetiën was vroeger geheel vrij, maar werd in den loop dezes jaars eerst door Kerkeraadsbesluit tot enkelen beperkt en den

8sten Februari 1571 zelfs geheel teruggenomen. Van toen af werd de *Prophetie* een gewone godsdienstoefening.

Gelijk we zagen werd de gemeente bediend door *vier* predikanten, *twaalf* ouderlingen en *veertien* diakenen. Bovendien waren aan de gemeente verbonden twee schoolmeesters, Jan Cubus en P. Pietersen, Arent de Brune was koster der Kerk, en om de groote pest, die vooral ook in 1570 te Londen woedde, werden voortdurend twee »Sieckenviseiteerders» aangesteld. In het begin van 1570 vinden we den Heer A. Stuer als zoodanig vermeld, die den 9^{den} November werd afgezet. In zijn plaats werden benoemd de H.H. G. Schoonhaven en M. de Cuyper, die echter in September reeds beiden aan de pest bezweken waren. Toen koos men de H.H. A. anssen en J. Huusman, en later P. de Bert. Nevens deze krankbezoekers waren ook de predikanten met deze gevaarlijke taak belast. Alleen van Ds. Van Wingen wordt gemeld, dat hij weigerde aan deze verplichting te voldoen.

Een afzonderlijke kerkvoogdij had de gemeente niet. Predikanten en Ouderlingen voerden het beheer. Uit deze kerkkas werd jaarlijks £ 30, dus f 360, aan elken predikant, £ 4 of f 48, aan den koster, en 12 shillings of f 7.20 's weeks aan de »Sieckeviseiteerders», uitbetaald. Voor huishuur der predikanten werd £ 6 of f 72 's jaars vergoed. Ook de psalmboeken werden voor rekening van den Kerkeraad gedrukt en verkocht door tusschenkomst van den »Sangmeester». Zijn depôt had een koopwaarde van £ 90 of f 1080.

De kas der kerk was dikwijls in verlegenheid, vooral door de zorg voor de buitengemeenten, maar toch vond men de fondsen in eigen boezem. Aan staatssubsidie werd niet gedacht. Meest nam men in nood zijn toevlucht tot leenen van de Diakonie, die hierin echter zeer moeilijk bewilligde. Offerbussen voor de Kerk op de nachtmaalstafel hielden slechts een oogenblik stand, en het eenig middel om op meer afdoende wijze in de behoefte der kas te voorzien, vond men ten slotte in een driemaandelijksche collecte die ten behoeve der Kerk aan de huizen der gemeenteleden gehouden werd. De gemeente was hiertoe in wijken ingedeeld. De Diakenen belastten zich met de inzameling.

In den kerkeraad voerde een der predikanten het voorzitterschap. Het scribaat was aan een ouderling, den heer Fremault, toevertrouwd. De vergaderingen werden in den regel tweemaal 's weeks en wel des Zondags en des Donderdags gehouden. De werkzaamheden hoopten zich echter vaak in die mate op, dat soms in dezelfde week op Zondag, Maandag, Donderdag, Vrijdag en Zaterdag de kerkeraad werd saamgeroepen. Den 20 November 1569 werd een eerste grond gelegd voor een reglement van orde. Onder meer werd toen het houden van notulen nauwkeurig geregeld. Aanleiding hiertoe was de jammerlijke houding van Ds. Van Wingen, die, toen zijn partij de neêrlaag leed, het oude notulenboek wegstal en

weigerde terug te geven. Hij bracht den nieuwen kerkeraad daardoor in bittere verlegenheid, en ons niet minder, wien hij daardoor de speciale kennis van de vroegere geschiedenis der gemeente onttrokken heeft. Reeds daardoor is zijn naam voor altijd gebrandmerkt.

De Diakenen vormden een afzonderlijk collegie maar dat toch telkens in den Kerkeraad tusschen beiden trad als repraesentant der gemeente. Bij gewichtige kwestien, ook al betroffen ze de diakoniekas niet, stemden ze meê. Gedurig poogden ze hun invloed in dit opzicht uit te breiden, en herhaaldelijk gaven ze daarbij blijk van een tact en prudentie, die de handhaving van het recht der gemeente ten goede kwam en in veerkrachtigen zin verzoenend werkte.

Wil men een proeve van *instructie* door den Kerkeraad uitgevaardigd, zie hier dan »de *instructie voor den Koster*:»

„De Consistorie heeft Arnolfo de Brune, kostere, belast de navolgende punten:

1. dat hy alle predicatiedaeghe ende consistoriedaeghe de clocke behoorlick stellen soude naer de clocke van de Buerse.
2. in alle predication hem te houdene achter den prediestoel en alle geruchten van honden oft kinderen zien te stillene.
3. dat hy alle consistoriedaeghe hem in de kereke vinde, toeziende dat er niemandt omtrent de consistorie en horeke (zich verschuile), ende daer blyvende zo langhe als die van de consistorie daer zijn.
4. dat hy gheen water en brenghe an den prediestoel om te doopen, tenzij dat hy van den minister oft een van de ouderlinghen daartoe 't woord hebbe.
- 5 de bancken in goede ordene altyt stellen ende de kereken vaeghen, so hy tot noch toe ghedaen heeft.”

Van den omvang der werkzaamheden van het Consistorie zal men zich een denkbeeld kunnen vormen, zoo men weet, dat buiten hetgeen thans voor rekening van een Kerkeraad ligt, ook de geheele Maatschappelijke verzorging der Hollandsche Kolonie te Londen aan het Consistorie was opgedragen.

Behalve het houden van den burgerlijken stand, gelijk wij dit noemen zouden, d. i. van doop en sterfte en verhuisregisters, behoorde hiertoe:

Allereerst *het sluiten der huwelijken*: een taak van ontzachlijken omvang in een gemeente, die uit alle oorden van Zuid- en Noord Nederland was saamgevloeid en waarin dus de mogelijkheid schier ontbrak, om te constateeren, of een der personen die huwen wilden niet reeds getrouwd was, en vooral om te midden der troublen het vereischte consent der ouders te verkrijgen. Bewondering inderdaad verdient de volhardende trouw waarmede zij, niettegenstaande die schier onoverkomelijke bezwaren, aan de ordeningen Gods vasthielden. Een enkel huwelijk hield hen soms maanden lang op. Ze hadden het bitterste misnoegen te

verduren van de personen, die ze voorloopig afwezen. Maar toch ze wilden geen huwelijk sluiten, zoolang niet aan den eisch van Gods gebod voldaan was. Een enkele proeve stelle dit in het licht.

Zekere P. de Brune wilde huwen, maar na de eerste afkondiging werd het bezwaar ingebracht, dat te Ghendt een ander meisje zou zijn, waaraan hij belofte van trouw gegeven had. Hij ontkende dit en beweerde dat het publiek oneerbaar gedrag van bedoeld meisje verbood aan haar verklaring eenig geloof te hechten. Men zou zeggen: bij het trage postwezen van dien tijd, bij de moeilijkheid om uit het onrustige Vlaanderen bericht te krijgen, had men over zulk een aanklacht kunnen heenstappen. Maar neen, de Kerkeraad geeft hem ten antwoord: 1°. dat hij door zijn vrienden te Gent een notarieele acte doe opmaken, waaruit blijkt, dat bedoeld meisje een publieke vrouw is; 2°. dat hij compareere voor een Notaris te Londen, en getuige, dat hij huwen wil, maar dat een meisje te Gent trouwbelofte op hem pretendeert. 3°. dat hij verklare van de wettige overheid beslissing in deze te willen aannemen, hetzij van den Bisschop van Londen, of van den Hollandschen Kerkeraad. 4°. dat de Notaris dit meisje daarvan kennis geve, met eisch, om binnen drie maanden te verklaren, of zij bij haar pretentie volhardt, zullende de Brune bij stilzwijgen harerzijds zich van alle prententie op zijn persoon ontslagen achten. Van deze acten moesten instrumenten in duplo worden opgemaakt, om aan gemeld meisje te worden toegezonden.

Nog belangwekkender waren de huwelijksaanvragen van Grameye en Arnoult de Keyzere.

Jacques Grameye was herbergier te Antwerpen geweest, maar had uit balloorigheid over het onzedelijk gedrag zijner vrouw, dienst genomen in het leger van Brederode te Vianen. In 1568 moest hij het land ruimen en vestigde zich te Londen. Daar kwam hij in aanraking met een hollandsch meisje, en, wjl hij wist, hoe scherp het Hollandsche Consistorie toezag, ontdook hij het toezicht van den Kerkeraad door in een Engelsche parochie-kerk met haar te trouwen. Zoo kwam dit het Consistorie niet ter oore, of Grameye werd voor zijn vierschaar geciteerd onder de driedubbele aanklacht, 1°. dat hij zonder wettig van zijn eerste vrouw gescheiden te zijn, een andere getrouwd had, 2°. dat hij zich aan de jurisdictie der kerk onttrokken, en 3°. den Engelschen predikant bedrogen had. Grameye voerde tot zijn verontschuldiging aan, dat zijn eerste vrouw feitelijk in hoererij geleeft had, en dat hij buiten machte was geweest, wettig van haar te scheiden, daar zij Roomsch was, en hij niet voor den Roomschen Priester komen wilde. Het Consistorie nam hier geen genoegen mée, censureerde hem voorloopig en beval hem zijn beweren door bewijzen te staven. Grameye voldeed hieraan, en zoo werd door hem een notariëele acte overgelegd en tevens een drietal getuigen voor het Consistorie ondervraagd.

De eerste, Cornelis Pauwelis, declareerde, dat hij Grameye te Antwerpen langen tijd had gekend. Zijn vrouw ontving openlijk te zijnen huize publieke deerns en dekte dit door haar radicaal van vroedvrouw. Zelve stond zij als een zeer zedeloze persoon bekend. Na Gramey's vertrek had ze publiek met een ander man geleefd, »daermode ze te voren beclapt was geweest.”

De tweede, Govaert van Steenemuelen, had jaren lang te Antwerpen naast Grameye gewoond. Ook hem was het zedeloos gedrag van diens vrouw bekend. Hij wist zelfs dat Grameye in zijn eigen huis, door een barbier, die met zijn vrouw boeieerde, was gewond. Grameye was hem steeds goed bevallen. Hij was een »lustig man.”

Hans van Munichhausen eindelijk, een Duitscher uit Weenen, had tien jaren te Antwerpen met Grameye »geconverseerd”. Ook hij achtte vrouw Grameye's zedeloosheid overtuigend bewezen. Na Grameye's vertrek had hij haar zelf ten huize van den Barbier gevonden, die voorgaf, dat ze zijn vrouw was geworden, sinds Grameye's voorgewende dood.

Door dat hangende deze procedure zijn tweede vrouw stierf, had de zaak geen voortgang, maar toch werd Grameye verplicht openlijk boete in de kerk te doen.

Even moeilijk was de zaak van Arnoult de Keyzere. Deze kwam uit Norwich en verklaarde aan het Consistorie, dat hij »als man en vrouw geleefd had” met zekere Eijken van Eijkendale, die diende bij de weduwe waar hij thuis lag. Sints was die weduwe gestorven. Hij wenschte daarom thans met dit meisje te trouwen, en »zijn kint gedoopt te hebbene.” De Kerkeraad schreef daarop naar Norwich en ontving bericht, dat Eijken reeds getrouwd was met een man diete 's Hertogenbosch bij zijn moeder woonde. Hierover ondervraagd, verklaarde Eijken, dat zij in 1564 te 's Bosch getrouwd was met zekeren Marcelis, die haar echter in den »couden winter” had verlaten en om werk naar Brussel was gegaan. Zij trok toen naar Maastricht en ontving daar een brief van Marcelis' broeder, dat haar man zeer ernstig ziek lag. Op dit gerucht spoedde zij zich ijlings naar Brussel, maar vond in het logement zijn kamer leeg en Marcelis reeds begraven. Later heeft zij aan Willem Caekelaars, die van Norwich naar Brussel ging, nog gevraagd, onderzoek naar Marcelis dood te doen. Van deze had zij uit Brussel bericht ontvangen dat Marcelis werkelijk overleden was. Die brief was in handen van Jan Crelis te Londen, en gelezen door Aert de Spelmaker en Coenraet Frederichs.

Hier scheen bedrog onder te loopen, want later gaf zij voor, dat Marcelis niet te Brussel in een logement, maar te Dordt in een kleermakerswinkel gestorven was. Het Consistorie weigerde daarom tot de afkondiging van hun huwelijk over te gaan, verklaarde hen openlijk voor »levende in hoererie”, en rustte niet eer de Keyzere zelf naar

Brabrant trok, om het sterfbewijs van Marcelis op legale wijze te verkrijgen.

Als curiosum voegen we hier nog bij, dat ook een der Predikanten, Ds. Barthold Willemsen dat jaer gehuwd is. Zijn bruid was Catherine Lessens, een ballinge, »die door haer ghetijdghen ouderdom van 33 jaar haerselfs was.” De twee Diakenen W. Togghe en W. van den Boogaerde traden hierbij als getuigen op, die, bij ontstentenis van familieleden der Bruid, »attesteerden van de goede conservatie ende eerbaerheyt van de voornoemde dochter.”

Voorts rustte op den Kerkeraad de geheele *rechtspleging ook in civiele zaken*. Zoo slechts beide partijen verklaarden zich vrijwillig aan de beslissing des Kerkeraads te onderwerpen, moest hij alle klachten aannemen. Alle Beurgeschillen, klachten over wanbetaling, twijfel over testamentaire beschikking en wat dies meer zij, verschenen voor zijn vierschaar.

Evenzoo was de Kerkeraad de tusschenpersoon tusschen Hare Koninklijke Majesteit en de Hollandsche Kolonie. Publicatiën over blokkade, verbod van handel enz., gingen door zijn intermediair.

Hiervan vinden we in den loop van dit jaar het bewijs in een brief, die op last der Engelsche regeering in de Hollandsche Kerk van den predikstoel werd afgekondigd. »De summa daarvan was, dat een yder persoon, bij Hare Majesteit ghevrijdt van religienhalfven, hem verdragen zoude, op wissel te maeken in de lande der Coninckrijcken van Spaegnien, oock elders bij haer partenaers vrienden facture af te doene, gedurende den troublen, eenig goedt te coopene offte andersins te traffiqueeren, op peyne dat de guene, contrarie doende, ghehouden zullen wezen als andere subjecten van den voorseyden Coninck, zonder faveur of verdrach.”

Evenmin mocht de Kerkeraad zich om des gewetens wil onttrekken, aan de onophoudelijke aanvragen om advies en hulp die van de *overige Hollandsche gemeenten in Engeland*, als te Norwich, Sandwich, Canterbury enz., tot hem kwamen.

De hierdoor veroorzaakte beslommering was zelfs zoo veelomvattend, dat de meeste buitengemeenten te Londen door een afzonderlijken Commissaris gerepresenteerd waren. Zoo was Ds. van Dichtere Commissaris voor York, Ghelain Stoffels voor Yarmouth en de Diaken G. van der Hiele voor Sandwich. Vooral de gemeente van Yarmouth had dit jaar hulp noodig, daar zij den 1 December 1569 van de stedelijke overheid bevel had ontvangen, om binnen vijf weken de stad en haar rechtsgebied te verlaten.

Niet minder had de Kerkeraad van Londen, met die van Emden en

Frankfort, de *kerkelijke beweging* zoo binnen als buiten de grenzen des vaderlands te leiden, waarbij twee jaren later al verder nog kwam de de finantiële en politieke ondersteuning van den opstand tegen Spanje.

Bij dit alles oefende de Kerkeraad strenge *zedelijke discipline* uit over alle leden der gemeente. Geen geval van laster, oneenigheid, dronkenschap of onkuischheid kwam in de gemeente voor, of de Kerkeraad moest handelend optreden, om recht te spreken tusschen man en vrouw, heeren en dienstboden, kooper en verkoper, enz. Bij het bespreken van den zedelijken toestand der gemeente zal ons dit in bijzonderheden blijken.

We voegen hier nog bij, dat de Kerkeraad voortdurend te *deputeeren* had naar het *Coetus*, gelijk men de Synode noemde, en dus voor een derde deel ook met de behandeling van alle rechtszaken ter tweeder instantie belast was; waarbij ten laatste nog kwam de *zorg voor de weezen* der gemeente, de zorg voor het *schoolwezen*, het toezicht op de *drukwerken*, enz. Rekent men dit alles saam, dan zal men zich met ons verbazen, dat zulk een allesomvattende taak door deze dertig mannen met zooveel naauwgezetheid des gewetens werd volbracht.

De *weezen der gemeente* werden op last van den Kerkeraad door de Diakenen bij leden der gemeente uitbesteed. Blijkens de akten van dit jaar schijnt dit echter zeer zelden te zijn voorgekomen, daar de leden der gemeente in den regel deze taak zelve op zich namen. Ook dan echter voerde de Diakonie voorgdij over de weezen en werd daardoor telkens in geschillen over hun verzorging en eventueel hun toekomstige erfenissen betrokken.

De *scholen* waren vrij en geheel in de discretie der ouders gelaten. Ze waren van tweeërlei aard: óf gewone scholen voor lager onderwijs, óf scholen, waarin men ook Fransch en Latijn leerde. Van de laatste soort worden er twee vermeld, die echter ook voor het lager onderwijs openstonden, de scholen van den Diaken J. Cubus en van S. Pietersse. De laatste was tevens kostschool. Onder anderen lag het kind van den heer R. Steven bij hem thuis. De vrouw van Mr. Pieterssen scheen nog al ruw met haar kinderen om te gaan, blijkens een klacht van den heer Steven, die met getuigen bewezen werd, dat de schoolhouderesse het kind van Steven »gesteeken had in een hemer coudt water, metten eers ende voeten, ende daarnaar gegeven had een oorbant (klap) of twee." Ieder betaalde op school. Die zelf niet had, ontving hulp van de diaconie. Van den predikstoel werden de ouders telkens aangemaand, vooral toch hun kinderen ter school te zenden. Vooral de school van Mr. J. Cubus prees men als zeer deugdelijk en goedkoop. Als hygienische maatregel moest Mr. Cubus zijn betrekking van »Siekkevisiteerder" neerleggen, wilde bij met zijn school voortgaan.

De *drukpers* was aan de censuur van den kerkeraad onderworpen.

Zoo lezen we, dat het consistorie »geadvertteert wesende, dat de bouck-vercoopers zeker boucken ter vente stelden, die schadelicke leerringhen inhielden, als van S. Francq, Heindrick Niclaesen en anderen, hen ontboden en gewaerschuwt heeft, zich te vermijden van zulex meer te doene, zoowel om 't pericle te eviteeren van de hoeverheit, als om de consientiën ende 't gheloove der zwacken broederen niet te verstooten." Een verzoek van den Boekverkooper Seb. Pietersen, om aan de kerkdeur te verkoopen, werd naar het Londensche Stadsbestuur verwezen. De kerkelijke boekdrukker was de bekende John Day, of »Jan d'Anprenter", gelijk men hem te Londen noemde.

De *verkiezing der Kerkeraadsleden* was door de ongelukkige bemoeiing der oude partij geheel aan de gemeente onttrokken. à Lasco had aan de gemeente het recht van voordracht, den Kerkeraad het recht van benoeming gegeven. Thans werd ook het gros door den Kerkeraad gemaakt. Voor de verkiezing van zes Ouderlingen in April 1571 werden 34 personen op de groslijst gebracht. Van Wingen plaatste er ook de namen zijner vrienden op, maar met uitzondering van den Heer W. Rowke werden alleen besliste aanhangers der nieuwe partij gekozen. Gedurig gingen uit de gemeente nog stemmen op, om het oude recht terug te eischen, maar Ds. van Wingen had met behulp van den Bisschop de coöptatie zóó deugdelijk vastgemaakt, dat alle bestrijding der nieuwe verkiezingswijs doelloos bleek.

Boven den Kerkeraad stond »de Raad der Drie Kerken" het *Coetus*, ook wel »de Synode" genoemd. Later kregen hierin ook afgevaardigden van de Buitengemeenten te Norwich, Canterbury, Canvis-Island enz., zitting; doch in 1570 bestond dat *Coetus* nog uitsluitend uit de leden van den Hollandschen, Franschen en Italiaanschen Kerkeraad te Londen. Van de beslissing door het *Coetus* genomen kon dan weer geappelleerd worden op den Bisschop van Londen, die in den regel de beslissing in zake de balling-gemeenten opdroeg aan zijn Kanselier en twee Scheidsrechters, uit de voornaamste Theologen gekozen. Onder deze arbiters komt onder anderen voor de heer W. Feuguraeus, de bekende eerste professor in de Theologie aan de Leidsche Hoogeschool.

Op zich zelf kon deze regeling dus tot een ordelijke behandeling van zaken leiden. Toch was men slechts hoogst zelden zoo gelukkig, om een proces achtereenvolgens deze drie stadiën te doen doorloopen. Dit kwam door het recht dat de Bisschop zich had voorbehouden, om, keurde hij dit noodig, »*empêchement* op te leggen." Geheel wilkeurig kon hij daardoor de verdere behandeling eener zaak voor het Consistorie en het *Coetus* stuiten, om die zelf ter eerster instantie te beoordeelen. Het spreekt van zelf, dat de opposanten tegen het ministerie, diensvolgens protesteerden tegen het »jock hun door het *Coetus* opghelegh't" en bij elk geschil den Bisschop zagen te bewegen, om van dit recht

gebruik te maken; en niet een der minst pijnlijkste ervaringen was het voor den Kerkeraad, om, als na schier bovenmenselijke inspanning een procedure eindelijk rijp was ter beslissing, plotseling een brief van den Bisschop te ontvangen, waaruit bleek dat het de beklagden gelukt was, zich aan de jurisdictie van den Kerkeraad te onttrekken. Men noemde deze brieven »letteren van inhibitie.”

Gelijk men weet was de gemeente twintig jaren vroeger geheel door à Lasco en Microon georganiseerd. De door hen voorgeschreven verordeningen golden dan ook nu nog in naam. Gaandeweg was men intusschen tot een praktijk gekomen, die min of meer van deze kerkorde afweek. Ds. van Wingen had hiertoe bij de wederoprichting der gemeente zelf den eersten stoot gegeven, en het lag in den aard der verhoudingen, dat de nieuwe partij verre van tot à Lasco terug te keeren, veeleer geneigd moest zijn, zich steeds meer naar het model der Kruisgemeenten te conformeeeren.

Immert er waren in de oude kerkordening tegen den zin van à Lasco nog steeds enkele clericalistische elementen overgebleven. Dit moest de mannen onzer Kruisgemeenten wel tegen de borst zijn, trotsch en fier als ze zich steeds betoonden op hun heerlijk beginsel van »*autonomie der gemeenten*.” De »dominocratie” die reeds toen zacht in te sluipen vond in de mannen uit dien tijd nog onverzoenlijke tegenstanders. Dapper en vrij zetten ze hun predikanten terecht, zoo dikwijls het hun doel bleek over de kudde te heerschen. Een enkel maal ging men hierin zelfs zoover, dat het openlijk in den kerkeraad gezegd werd: »dat de kereke beter ghesloten ware dan open, zo langhe daer sodane dienaers waren”, en men Ds. van Wingen eens dorst toevoegen: »Ghi zyt nyet werdig uwen voet op den stoel te stellen”. Bovendien toonen de kerkeraadsacten van dit jaar gedurig, dat ook de ouderlingen en diakenen uitnemend hun plicht verstonden, om in den geest der ballingen voor de rechten der gemeente tegen hoogere willekeur en heerschzucht te waken. Zoo als het in de Kruisgemeente was geweest, zoo ook wilden ze het in de kerk te Londen hebben, en ze rustten niet eer dit doel (behoudens de autoriteit van den Bisschop, waar men als ballingen niet tegen strijden kon,) door gestadige verandering der kerkinrichting volkomen was bereikt. Maar van daar dan ook dat de partij-*Van Wingen*, die zelve in afwijking van à Lasco was voorgegaan, thans uit zucht naar zelfbehoud tegen die veranderingen in verzet kwam, om aan het gezag van à Lasco's en Microon's naam een steun te meer voor haar oppositie te ontleenen. Gedurig moest het Consistorie dan ook het verwijt hooren, dat het de oude kerkorde niet naleefde; een gekibbel dat eerst voor goed een einde nam, toen de kerkeraad later de kerkorde, gelijk die in de practijk gold, te boek stelde en achter de Psalmberijming uitgaf. Gelijk we reeds vroeger zagen, openbaarde zich dit verschil vooral bij de verkiezing van kerke-

raadsleden, we voegen er thans bij dat ook de kerkelijke tucht dit verschil telkens op nieuw deed uitkomen, en dat het zijn toppunt bereikte toen de kerkeraad in Februari 1571 het besluit nam, om de Psalmen van Utenhoven door de Berijming van Datheen te vervangen.

In dit laatste besluit moest natuurlijk de tegenstelling tusschen de oude en de nieuwe partij in de gemeente het scherpst uitkomen. Utenhoven was de geleerde en geliefde Ouderling en een der Stichters van de gemeente geweest. Vijftien jaren lang was zijn Berijming gezongen in de kerk en gelezen in de huisgezinnen. De oude gemeente had haar lief. Maar juist wat haar bij het oude bestanddeel der gemeente aanbeval, moest tegen haar pleiten in de schatting der nieuw-aangekomen vluchtelingen, d. w. z. in het oog van het overgrootste deel der gemeente. Die ballingen hadden in Vlaanderen en Holland de Psalmen van Datheen gezongen. Ze waren aan de melodiën van Goudimel gewend. De woorden van Datheen waren hun ten strijdzang tegen hun beulen geweest. Datheen was de volksman, die hun het woord huns harten had gesproken, en het kon dus niet anders, of het moest hun een onverdragelijke kwelling zijn, in de kerk van Austinfriars altijd die vreemde Psalmen te moeten hooren, en de geliefde Psalmen van Datheen te moeten smoooren op de lippen. Vandaar dat het nieuwe Consistorie telkens gesmeekt en gedrongen werd aan dezen misstand een einde te maken en eenvoudig bij kerkeradsbesluit Datheen's Psalmen in te voeren. Natuurlijk was de kerkeraad, met uitzondering van Ds. van Wingen, op de hand der klagers, en dit te meer, daar de Utenhovensche Psalmen, voor kerkeradsrekening gedrukt, volstrekt geen aftrek vonden, en dus de baten, die de verkoop van kerkboeken moest opleveren, geheel uitbleef.

Het Consistorie ging er eindelijk den 8sten Februari 1571 toe over. Men nam dit besluit op grond dezer vijf consideranten: »1°. De groote begeerte van overlanck van meest de gantsche ghemeente. 2°. dat de Psalmen Datheni in beter en bequamer Nederlantsche sprake staen. 3°. dat se accorderen in de wijze mette Fransche Psalmen. 4°. Dat se in alle ghemeenten hier en over see, uutghenomen te Londen en de Sandwichs gebruikt sijn. 5°. Dat men ongetwijfeld dese, en niet de ghene Utenhovii in onse Vaderlandt overal singhen sal, so de Heere ons daer een openinghe verleent." Dit besluit werd van den kansel afgekondigd en gelegenheid tot oppositie tot den eerstvolgenden Donderdag gegeven. Deze bleef dan ook niet uit. Ten bestemden dage verschenen de leiders der oude partij, de H.H. Dotignies, Clercq, Saal en Lamoit in den Kerkeraad en protesteerden tegen de verandering, op grond: »dat de oude Psalmen door een zoo godsdienstigen man gedicht waren; dat ze niet achterstonden bij die van Datheen; dat de ghemeente daerop gepast is en die vele van buiten gheleert heeft; en dat vele broeders bezwaard zullen zijn, die nieuwe boeken zullen moeten gaan coopen". Ze hadden

er zelfs den Bisschop in betrokken en toezegging ontvangen van zijn steun. Ook Loys Thiery en Marguinas voegden zich hierbij, en wat het droevigst was, ook Ds. van Wingen. In hem vooral was dit af te keuren, daar hij in het Consistorie er vóór gestemd had om de kerkelijke kas te verbeteren. De Kerkeraad wist hierop niet beter te doen, dan een vergadering van gemeenteleden saam te roepen, die met overgroote meerderheid zijn besluit goedkeurde en persoonlijke bijdragen toezei, om de rekening van het drukwerk der oude Psalmen te vereffenen. Slechts voegde het Consistorie ter gemoetkoming aan de oude partij bij zijn definitief besluit deze woorden: »behoudende nochtans den Catechismus Micronii ende de oude Kerckelycke Ordinantien van Jan à Lasco.”

De *discipline* werd streng in de gemeente gehandhaafd, hetzij op directe Citatie van het Consistorie, of op aanklacht van anderen. In het laatste geval, eischte men echter dat de klager eerst langs privaten weg den delinquent vermanen zou, en nam zijn klacht eerst na gebleken mislukking van het pogen tot minlijke schikking aan. Voorkomende zaken werden door Commissiën uit den Kerkeraad onderzocht, en daarna in bijzijn van beide partijen en getuigen voor den vollen Kerkeraad afgedaan. De procedure werd mondeling gevoerd. Eerst liet het Consistorie ook het inleveren van schriftelijke pleidooien toe, maar toen het alras bleek dat zijn personeel voor zoo omslachtige behandeling te kort schoot, nam men het besluit, om voortaan geen schriften meer in ontvangst te nemen, tenzij de zaak in appel voor het Coetus of den Bisschop moest dienen. Als regel bij deze proceduren gold, dat men ieder lid der gemeente als een broeder en geloovige bleef beschouwen, tot het tegendeel rechtens gebleken was. Bleek de schuld, dan eischte men herstelling, in privaten kring en voor het Consistorie, zoo de zaak geheim was gebleven, — openlijk daarentegen in de kerk, zoo de schuld ruchtbaar was geworden. De schuldige moest daartoe te bestemder ure in de kerk komen, zijn schuldbelijdenis van den predikstoel hooren aflezen en die openlijk met zijn jawoord bevestigen. Was het twijfelachtig of de zaak al dan niet ruchtbaar was, of bleek de schuld zelve beneden de aanklacht te blijven, dan sloeg men een middenweg in en las de schuldbelijdenis zonder naam af, alleen ter waarschuwing voor de gemeente.

Tot voorbeeld van het eerste strekke de afkondiging, waartoe den 19 Januari 1570 werd besloten,

»dat Marinus de Cuipere bekendt voor Gcd ende zijnder ghemeinte, dat hij hem mesgrepen heeft met 't onderteekenen eener schriften, waardoor een zeker persoon oorzake ghenomen heeft zijn huisvrouw te verlaten ende een ander onbehoorlick te trouwene. Bekendt oock, dat hij een privaet persoon synde metten voorseyden doen in een publyeqq ambt ghetreden is, twelcke hem niet toe en stondt. Dat hem dit van harte leedt es; betuycht mits deze enz.”

Tot proeve van de anonyme afkondiging diene het besluit over de Huisvrouw van Jacques Wittewrungle op 21 Maart 1570, om op den eerstvolgenden Zondag »der ghemeinte aen te gheven, dat daer es eene sustere der ghemeinte, die binnen hueren huuse de palen der eerbaerheit te buiten gegaen heeft, zulckx dat vele personen, daerduere vererghert, suspitie ghenommen hebben ende gheruchte gemaect van meerder zake, dan met neerstich ondersouck waerachtig es bevonden, van welcke lichtveerdige onvoorzichticheit zy, voor Consistorie vermaendt, hare schuldt aldaer ende voor meer anderen, die van de saeke mochten weten, bekend heeft.”

Meestal liep zulk een procedure geregeld af, was aan de eerbaarheid der gemeente bevorderlijk, en leidde niet zelden tot verzoening van partijen, wier geschil voor den burgerlijken rechter niet kon beslist worden. Zoozeer wortelde zelfs het gezag van den Kerkeraad in de conscientie der gemeentelieden, dat niet zelden, gelijk in den loop van dit jaar bij Demetrius, de Moor en Ashe, nog op het sterfbed de eerst geweigerde boetedoening aan het Consistorie volgde. Toch bleef de publieke schuldbelijdenis altijd een pijnlijke straf, waartegen zich soms fel verzet openbaarde. Toen b. v. Hans Stel tot openbare boetedoening wegens begane onkuischheid veroordeeld werd, stooft hij in drift op en riep in de volle vergadering: »Ik beschuldighe u allen ghelyck, dat ghy niet recht doet, dat ghy achterclappers ghelooft. Het gaet hier te wercke ghelyck met de Spaensche inquisitie. Snyt mij af, ghy meughet doen, wilde ghy. Iek en ben van der zinne niet, openbare schultbekenninge te doen.” Wat bij dergelyk verzet het Consistorie bovenal in moeilijkheid bracht, was de inmenging van het stedelyk Bestuur, dat geen geëxcommuniceerden dulden wilde en derhalve tegen de afsnijding van de gemeente opkwam. Zoo melden de Kerkeraadsacten, dat, onder meer, de Sheriff, Mr. Alderman, tusschenbeiden trad ten behoeve van zekeren Govert Poortman, wien's afsnijding door den Kerkeraad dan ook voorloopig werd ingetrokken.

Niet minder scherp dan over de »publieke eerbaerheit”, ging de tucht over de »suyverheit der Leere.” Niemand werd bij de gemeente als lid opgenomen, dan die in de »openbare belijdenisse zich tot de leer der gemeente bekend had.” Bestond er vermoeden van afwijkende overtuiging, dan gelastte het Consistorie een opzettelijke »examinatio fide.” Vooral op de vele predikanten zonder betrekking, die tijdelijk te Londen vertoefden, zag men strengelyk toe, wyl men vreesde dat er onder hen ook van de Doopersche en andere secten scholen. Zoo werd onder meer Ds. Petrus de Bert voor het Consistorie geciteerd, om gehoord te worden »aengaende de dryvuldicheyt, van de sonderlinghe eighendommen, den »persoone des Vaders toegeschreven, namelic of het beginsel der Schep-ping aller dynghen, alle 3 de personen of den Vader alleene toecompt.”

Later zal ons nog blijken, hoe door een strijd over de Leer »van de overheid" geheel de gemeente verdeeld werd. Nu wijzen we nog slechts vluchtig op den tegenzin tegen Haemstede's volgelingen, die zich ook dit jaar openbaarde, en bovenal op het gebeurde met Marten Tay. Deze man, »glazemaker" van beroep, was in zijn hart een Lutheraan, of »Martinist", gelijk men ze destijds te Londen noemde. Bij de wederoprichting der gemeente had men hierop zoo streng niet gelet en hem, niettegenstaande zijn openlijke belijdenis van het sacrament in Lutherschen zin, in de gemeente opgenomen. Hij was intusschen van het Avondmaal weggebleven en de zaak scheen dus geen verderen voortgang te hebben, toen in het gezantschapshotel van een der Luthersche vorsten een Martinistische godsdienstoefening geopend werd. Dit hoorende begaf ook onze Tay zich derwaarts, tot groote ergernis van sommige gemeenteleden, wien het nog heugde, hoe zij door den Lutherschen Koning van Denemarken om hun gereformeerde belijdenis in het hart van den winter met vrouw en kinderen in zee waren gezet. Nicolaas Bent en Ackerman dienden dan ook hun beklag bij het Consistorie in, dat zijns ondanks hierdoor in de pijnlijkste ongelegenheid kwam. Tay toch wist ook wat van de geschiedenis en beriep zich op à Lasco en Utenhoven, omtrent wie hem uit Duitschland bericht was, dat deze te Wittenberg of elders »up protestatie metten Martinisten gecommuniceert hadden." Het Consistorie redde zich uit de moeilijkheid, door met beide handen een nog nader door Tay ingeleverd »punt van excuus" aan te grijpen. Behalve op à Lasco en Utenhoven toech had Tay zich ook op Ds. van Wingen beroepen, en van dezen verklaard, dat hij te Franckfort of elders »tot acte van alliance metten Martinisten bewillicht" had. Dit laatste kon ten stelligste weersproken worden, en zoo bleef de veranderde verhouding tusschen Lutherschen en Gereformeerden sinds het optreden van Joachim Westpal te Hamburg gelukkig buiten het geding. Het behoeft nauwelijks herinnering dat vooral ook elk spoor van papisterij met onverbiddelijke strengheid werd uitgeroeid, zoo dat niet slechts Adam de Kinderen, »die zyn zoon te Antwerpen met coorcappen en oversloppen had laten gaan", niet slechts »twee personen in Coninginne Marie tijd totter papisterie vervallen," maar zelfs een meisje, dat in het huis van haar meester een mis had bijgewoond, als een oorzaak des aanstoots voor de gemeente golden.

De Doopsbediening had nog steeds met »Tuughebruuck" plaats, d. w. z. nog steeds waren de ouders verplicht, Doopgetuigen aan te wijzen. In zooverre was men echter in dit opzicht meer toegevend geworden, dat men in den regel ook leden der Engelsche kerk als »Gevaders" toeliet. Opmerkelijk was in den loop dezes jaars de Doop van een zevenjarig kind. Sebastiaan Deurhof vroeg dien Doop voor zijn kind, »op grond dat 'tselve in zyn bevelen nyet gheweest is, sichtent dat hy

in de ghemeinte heeft ghesyn". Dit zal wel zoo te verstaan zijn, dat de Dooperschen, tot wie Deurhof vroeger behoord had, dit kind met geweld hadden teruggehouden. Moest deze omstandigheid het Consistorie eensdeels tot toegevendheid stemmen, van de andere zijde eischte toch ook de voorzichtigheid, tegen verkeerde uitlegging van zulk een Doop te waken, weshalve de Kerkeraad besloot, den Doop toe te staan, maar vooraf aan de gemeente bekend te maken: »Dit kindt, dat hier ten Doop brocht wordt, es deur dwalinghe van den Doop eenighen tydt onthouden gheweest, en sichtent dat de vader totte ghemeinte commen es heeft 't kindt in zijn bevelen niet gheweest, om ten Doop te mogen bringhen".

Met betrekking tot het Avondmaal eindelijk wijzen we op deze twee feiten: *vooreerst* dat de deelneming aan het Avondmaal voor alle leden der kerk verplichtend was, en *ten tweede*, dat de Kerkeraad, hangende de troublen over Maguinass, de geheele bediening van het Avondmaal geschorst heeft. Den eersten regel volgde men op grond, dat, wie terug bleef van het Avondmaal, ook als lid der gemeente niet recht stond; en het tweede besluit rustte op de overweging, dat een trouble die niet slechts enkele »personen privatelyck raectt, maer de gantse ghemeinte", de mogelijkheid van Avondmaalsbediening aan de gemeente beneemt.

De *zedelijke toestand der gemeente* kan vrij nauwkeurig beoordeeld worden, naar de omstandige processtukken die ons het leven der gemeente in een trouwen spiegel teekenen.

We geven daarom eerst een statistisch overzicht van de onderscheidene procedure's die dit jaar door het Consistorie behandeld zijn. Reeds haar geaardheid zal genoegzaam toonen, dat we hier niet slechts met misdaden in den gewonen zin des woords, maar werkelijk met de krankte-verschijnsels van het zedelijk leven in ruimeren omvang te doen hebben.

In den loop dan van het jaar 1570—71, of om nauwkeuriger te spreken van November 1569 tot Maart 1571, dus in een tijdvak van ruim 16 maanden zijn voor het Consistorie behandeld: *negen* gevallen van ontucht; *vijftien* van dronkenschap; *vijf* van losbandigheid; *vier* van vechterij; *drie* van twist en beursgerucht; *twee* van huiselijke oneenigheid; *twee* van laster; *twee* van gestadig verzuim der godsdienstoefeningen; *één* van stoornis bij den eeredienst; *één* van echtscheiding; *twee* van gedwongen huwelijk; *drie* van secreet huwelijk; *één* van speelzucht; *één* van nieuw huwelijk een maand na ontbinding van het vorig door den dood; *één* van valsch getuigenis voor den rechter; *één* van valsheid in geschriften; *één* van kindermishandeling; *één* van testament-geschil; *één* van »vatting weghens schuld" en *één* van bijwoning der paapsche Mis.

Houdt men hierbij in het oog, dat ter reduceering van dit aantal delicten van 16 op 12 maanden, de hoegroothed der gemeente met één derde vermeerderd, en dus van c. 6000 op c. 8000 zielen moet gebracht worden; let men op het onvermijdelijke kwaad, dat vooral sinds den beeldenstorm, veel ruw gepeupel zich bij de reformatorische beweging had aangesloten; vergeet men niet, dat Engeland ook destijds reeds het toevluchtsoord voor bankroetiers en ontsnapte booswichten was; bovenal, laat men het feit niet buiten rekening dat hieronder een reeks gevallen begrepen zijn, die in onze fatsoenlijke maatschappij zelfs door de publieke opinie oogluikend worden geduld, — dan kan het niet anders of men zal met ons verbaasd staan over den uitnemenden zedelijken toestand, waarin de Hervormde gemeente te Londen zich destijds mocht verheugen. Te sterker nog zal men dit gevoelen, als men rekent met het feit dat, op zeer enkele uitzonderingen na, de gevallen van ontucht, dronkenschap, ongebondenheid en vechterij (te zamen nog slechts 33 in getal) schier uitsluitend voorkomen in die kroegen, drinkhuizen en gemeene buurten, die men thans, liefdeloos genoeg, liefst beschouwt als liggende buiten het gemeenteleven. Ziet men dit niet voorbij, inderdaad, dan wordt men met eerbied voor een gemeente vervuld, die zóó krachtig haar geest heerschen deed, dat ze zelfs in die hollen der ongerechtigheid met de tucht des Woords dorst optreden, en den diepst gezonkene nog niet te diep gevallen achtte, om ook hem nog tot boete en bekeering te roepen.

We aarzelen dan ook geen oogenblik, juist op grond dezer statistiek, te concludeeren tot een zeer gunstig oordeel over den zedelijken toestand der gemeente en over den heilzamen invloed der kerkelijke tucht. Dit neemt intusschen niet weg, dat de ruwe en vrije vormen, van elke dieper gaande gisting in het leven der volkeren onafscheidelijk, zich op zeer droevige wijze ook in de Londensche gemeente openbaarde.

Eer we echter deze beschuldiging door een enkel feit staven, voorat nog een woord over den predikant van Wingen. Zijn persoonlijkheid maakt een zeer droevigen indruk. Hij is clericalist in den volsten zin en begrijpt zelfs den eisch niet, dien de gemeente in haar beginsel van autonomie uitspreekt. Zijn stelregel scheen te zijn, dat de gemeente om den predikant, en niet de predikant om de gemeente bestaat. Het geld woog veel bij hem. Elk voorstel tot verbetering der kerkekas heeft in hem een medestander, al gaat het tegen zijn beginsel in. Het feit, dat hij weigerde de pestzieken te bezoeken, geeft van zijn pastoralen ijver kleinen dunk. Zijn heerschzucht kwam jammerlijk uit, toen hij 13 maanden lang weigerde het acteboek van den Kerkeraad ter beschikking van het Consistorie te stellen; en de oprechtheid van zijn karakter moest in zware verdenking komen, toen hij eerst vóór de invoering van Datheen's psalmen adviseerde, en later daartegen protest indiende.

Naarmate echter deze predikantenfiguur ons onaangenamer aandoet, te hooger dunk geeft het ons van het Londensch gemeenteleven, dat men rusteloos tegen dezen leeraar in verzet kwam, hem eens zelfs schorste, en hem zeker niet terug zou hebben genomen, zoo Engeland's gastvrijheid geen bindende verplichting had opgelegd.

Voorzooveel de sociale verhouding betreft, achten we het feit der vermelding waard, dat de Heer G. de Langhe door zijn eigen werkgezellen voor het Consistorie kon worden aangeklaagd van dronkenschap. Te meer, daar zij zelven getuigde, dat dit meer uit zwakheid van hersenen voorkwam, en ook het gebruik van licht bier voor hem bedenkelijk bleek. Let men daarbij op de woorden van het protocol: »dat sy hem somwylen vermaendt hebben ende dat hy zyn faulte hadde bekendt'', dan is die vermaning van de zijde der dienstbaren, en die schuldbelijdenis van de zijde des fabrikants, ons een verblijdend bewijs van den beteren socialen toestand, die door de prediking van Gods Woord en een echt kerkelijk leven geboren wordt.

Hoe licht daarentegen de vrijere levensvorm tot zonde leidde, toont ons het voorbeeld van M. Verhaeghe. Buiten Londen wandelende had hij een getrouwde vrouw ontmoet, en haar uitgenoodigd een »potteke bier'' met hem te gaan drinken. Zij ging mee, en beide werden door de kracht van het bier zoo overweldigd, dat ze huiswaarts keerende samen in een gracht vielen, waar een politieagent ze uithaalde om ze tot schande der gemeente achter de grendels te sluiten.

We voegen hierbij een andere niet minder treurige geschiedenis van vrouw Wittewringle. Haar man was veel van huis, en had, ter bewaking van zijn herberg in zijn afwezigheid, een jongmensch, Celos genaamd, bij zich ingenomen. Dit had allengs tot een te vrijen omgang tusschen dezen en zijn vrouw geleid, en toen vrouw Wittewringle in het kinderbed lag, had zijn zorg voor de kraamvrouw zelfs zulk een vertrouwelijk karakter aangenomen, dat de Kerkeraad zich gedrongen gevoelde de loopende, suspitie van oneerbaren omgang, in zijn vergadering ter sprake te brengen.

De ruwheid van vormen kwam vooral op de Beurs uit, waar de Hollandsche Kooplieden elkaar ontmoetten en elkander dikwijls openlijk de les lazen. »Gaet deure, 'tzijn verraders, die verraders in tland brengen'' duwde P. Lamoit ten aanhoore van het Engelsche volk aan H. Pape toe. Herry Pape van zijn zij riep: »Gaet van ons, men kent u wel.'' Waervoor? vroeg de ander. »Ghy wetet wel, was het antwoord. ik heb't u t'ander tyden wel ghezeght, compt hier, ick sal't u nog eens zegghen, ick hebber beter uyt buyckvet zien commen dan ghy!'' Op de vraag »wat dan, waervoren kent ghy my,'' luidde het: »Wel ik zal u zegghen, ghy zyt een vyant van alle ware Christelicke religie'' — en toen heette 't weer: »Ik heb met beter vileins gesproken, dan ghy

syt." Rond, maar te ruw en onhebbelijk, en al weten we, dat onder onze zachtere vormen vaak niet minder gal en bitterheid schuilt, toch verblijden we ons, dat er destijds een Consistorie was, om zulke ruwe bitterheden te tuchtigen.

Nog een enkel woord over het Farisaeïsme, te Londen, en we stappen van dit overzicht af.

Onder de vele predikanten zonder betrekking die te Londen verblijf hielden, bevond zich ook Ds. Arn. Stuer. Hij stond in zoo goeden reuke, dat men hem in de dagen van Haemstede zelfs een tijdlang tot Voorganger gekozen had, en toen later de wettig beroepene predikanten weer optraden, meende de kerk een uitmuntende keuze te doen, door Ds. Arn. Stuer als »Siecketrooster voor den pesthuuze" aan te stellen. Die pesthuizen waren echter destijds gevaarlijke plaatsen voor zinlijke huichelaars. De oppassers waren meest menschen van het laatste slag, die den ganschen dag door de bedwelming van het bier het dreigend gevaar zochten af te keeren. Dit gaf tusschen de mannelijke en vrouwelijke oppassers vaak aanleiding tot tooneelen, die niet dan tot schande der menschheid geboekt staan; maar leidde juist hierdoor gelukkigerwijze tot ontdekking van de Stuer's innerlijk bestaan. Het bleek toen dat die brooddronkenheid hem sterker aantrok dan de vertroosting der stervenden. De oogen gingen open, men sloeg op den »Siecketrooster" wat nauwer acht, en nu bleek het al ras, dat hij een persoon van zeer onreine natuur was, die het herderskleed slechts ter bedekking zijner vuige hartstocht had omgehangen. De Farizëer werd ontmaskerd!

Droevig, uiterst droevig, is voorzeker zulk een verschijning, maar ook tegenover dit adderengebroedsel was de Kerkelijke tucht waakzaam. De Stuer werd eerst gecensureerd, later afgezet, en openlijk elk lid der gemeente, vooral de vrouwen en meisjes gewaarschuwd, zich van alle conversatie met dit »schurfte scaep" te wachten.

Hoe krachtig sprak in zulk een Kerk het beginsel der liefde niet, die, verre van de zonde te vergoelijken, te verbloemen of met stillen trom te executeeren, den moed had haar leden openlijk op de gevaarlijke personen in haar midden te wijzen, en toch nog in haar samenkomst voor zulk een zondaar bad.

We komen thans terug op den strijd over de »Geuserie", waarop we reeds in den aanvang wezen, en die niet slechts voor het kerkelijk leven dier dagen, maar evenzeer voor de beoordeeling van het nationale streven onzer vadersen zijn belang heeft.

Gelijk we zagen stonden in de gemeente twee partijen scherp tegenover elkander.

Eenerzijds de *oude partij*, die slechts een kleinen aanhang vormde,

maar die machtig was door den steun van den Bisschop en de historische traditie. Haar woordvoerders waren vooral Ds. van Wingen, Mr. J. Enghelram, Cl. Dottignies, J. Saal, P. Carpentier, G. Artijs en Clercq.

En anderzijds de *nieuwe partij* der ballingen uit het tweede tijdperk, die in de gemeente de overgrootste meerderheid onder hare aanhangers telde, het Coetus vóór, maar den Bisschop tégen zich had, en die geleid werd door Ds. Jorissen (Vibotius) en de meeste leden van het Consistorie. In de gemeente zelven waren haar woordvoerders vooral Mr. Ph. Garcy, J. Serlot, G. Bert, J. Ackerman, Jan Gotschalck, Adr. Poelvoet, G. van de Vivere, Nicol. Bent, enz.

Reeds herhaaldelijk zagen we, hoe de tegenstelling tusschen deze partijen zich bij elk belangrijk geschil in het gemeenteleven bespeuren deed, maar toch tot een beslissende uitbarsting kwam ze eerst door den strijd over de »*Geuserie*».

Voor de nieuwe partij was deze strijd natuurlijk een kwestie van eer. Zij zelve was uit de »*Geuzenbeweging*» voortgekomen. Vele die persoonlijk aan den Beeldenstorm hadden deelgenomen, waren haar trouwe aanhangers. »*Geuserie*» en »*Beeldenstorm*» waren voor haar dus woorden van goeden klank.

De oude partij daarentegen meende haar wederpartijders niet gevoeliger te kunnen treffen, dan door het woord »*Geuserie*» haar in kwaden zin naar het hoofd te slingeren, en den Beeldenstorm openlijk af te keuren, als onwettig verzet tegen de van God gestelde overheid.

Niets minder dus dan het grootte vraagstuk naar de wettigheid van den opstand tegen Spanje, was in het geding betrokken, dat geheel het gemeenteleven tot in zijn diepten bewoog, en welhaast verkreeg het al den schijn of de oude partij zelfs vóór Spanje tegen den Landzaat partij koos.

Enghelram had reeds vroeger den strijd geopend, door de uitgave van een pamphlet, getiteld: »*Uitsprake enz. tot de strijdlustigen*», waarin hij op grond van de leer der overheid den Beeldenstorm aangreep, en dat, zoodra het in de gemeente bekend werd, een geweldige sensatie maakte. We zullen straks zien, hoe de uitgave van dit pamphlet de rust der gemeente op zeer bedenkelijke wijze stoorde, en een storm deed opkomen, die eerst schijnbaar bezworen, later met vernieuwde woede uitbrak.

Reeds lang voor dien tijd echter wierp Ds. van Wingen de lont in het kruit, door het houden van een uiterst gewaagde leerrede, die uit den aard der zaak de hevigste verbittering moest opwekken. Op Zondag den 25sten Juni beklom hij in de voormiddag-godsdiensdienst den kansel, las voor tekst de woorden af: »Mijn huis zal een huis des gebeds genaamd worden», en ontleende aan dat Schriftwoord een zoo scherpe veroordeeling van allen, die tot andere middelen dan het gebed, de toe-

vlucht hadden genomen, dat hij »generalick" allen veroordeelde, als overtreders van Gods wet, die zelf de beelden gestormd hadden of dien Beeldstorm hadden goedgekeurd, en deed tot staving van zijn gevoelen voorlezing van een request van P. Datheen aan den Koning van Spanje, dat z. i. in geheel den zelfden geest sprak.

Dit bracht de gemeente dermate in gisting, dat J. Ackerman den predikant reeds bij het uitgaan van de Kerk staande hield, en hem openlijk toeriep: »Gij zijt een boeve, een valsch leeraar, die verdiend hadde uit de kercke ghegeeselt te zijne!"

Dit was echter slechts het begin der jammeren. Reeds den volgenden dag toch werd het Consistorie bestormd door klagers, die bij groepen van tien tot twaalf binnen kwamen, om officiële klachten tegen de prediking van Ds. van Wingen in te dienen. Grief hoopte men op grief. Jan Gotschalk zei, »dat er ook Papisten in de Kerk waren geweest, die huerlieden profijt metter predicatie wel doen soudon, tot bedruckinge ende benauwinghe der ghemeente." Poelvoet beweerde dat Ds. van Wingen gelasterd had, »dat de principale commotie in ons vaderland geschied was door de predicatie en het beeldenstormen". Nicolaes Bent hield vol: »dat oock de godtvruchtige overheit, als de Prince van Oraengien, Frederode, Culemborg enz. 't beeldebreken mede verwillicht hadden, met ja en neen zegghen, al hebben se gheen handt daertoe ghesteekt." Th. Hendrich eindelijk deed de vraag: »Wat men naar Ds. van Wingen wel te denken had, van de guene die alrede gestorven zijn zonder boete van 't vorseide beeldebreken ghedaen thebbene en wat oordeel hun te wachten stond?"

In de eerste verwarring wist het Consistorie niet beter te doen, dan voorloopig den predikanten te verbieden, »van deze materie te roeren", en aan de klagers zeer ernstig onderzoek naar de bewuste predicatie te beloven. Een poging der oude partij om ter afleiding op hunne beurt, Ds. Jorissen aan te klagen, »die openlijk gezegd had, als dat Ds. van Wingen valschelick geleert hadde," mislukte, en zoo moest dan de kerkelijke procedure haar geregeld verloop hebben.

Bij het eerste verhoor bekende Ds. van Wingen dat hij inderdaad »generalick verdompt hadde sonder onderscheidt alle de guene, die beelden in Nederlandt ghebroken hadden, zegghende dat haren ijver godtloos zy gheweest, en dat ze allen de zware straffen, die op ons ende onze landen commen syn door 't vorseide beeldestormen ghecauseert hadden." Hij meende vooralsnog bij die verklaring te moeten blijven en liet het aan den Kerkeraad over zijn plicht te doen.

Men ging hierop uiteen, en eer men op den 2 Juli weer samenkwam, bracht het Consistorie een verklaring in gereedheid ter verontschuldiging van de beelstormers, die men in pleno Consistorio Ds. van Wingen ter onderteelening voorlei. Hij weigerde dit vooralsnog en deed slechts

in zooverre water in zijn wijn, dat hij in zeer enkele gevallen de mogelijkheid van »extraordinaire drivinghe des geestes» als grond van handelen toegaf.

Bij een volgend verhoor vier dagen later werd hij echter weer scherper en aarzelde niet te verklaren: dat »dewijle de religie es het guene dat den menschen meest ter herten gaet, zo heeft de Cueninck van Spaengen, ziende de groote verachtinghe ende onordentlicheyd, omtrent zijn religie bewesen, zo met beeldenstormen, plonderen, wapen te nemen etc., veroorzaect gheweest Ducq Dalve over te zenden, die het land zo bezwaerd heeft.»

Dit was voor het Consistorie der nieuwe partij te veel. In zijn eerstvolgende samenkomst, op 15 Julij besloot het dan ook Ds. van Wingen óf categorisch tot herroeping en schuldbekentenis te dwingen, óf hem te schorsen in zijn dienst. Vier punten van herroeping waren daartoe opgemaakt, die staande de vergadering Ds. van Wingen werden voorgelegd, en toen deze weigerde zich hieraan te onderwerpen, en den eisch, om van »de materie voortaan te swyghen», met den uitroep beantwoordde: »Ick wil myn lere voor de gemeente repeteren, tweemaal, dryemaal, maer ook sevenmael!» meende het Consistorie niet langer te mogen toeven, verzocht hem voor een oogenblik den kerkeraad te verlaten, en nam toen eenparig het volgende Besluit: »Dewijle Ds. Gotfr. Van Wingen 't besluyt der Consistorie, in 't ghemelde schrift vervatet, niet heeft willen nacommen, en de Consistorie grooteliecx vreest voor meerder swaricheyt die daer uit zyn predication ontstaen mochten, zo hy van de materie des beeldenstormen meer handelde, also hy recht te willen doen, wanneer de ghelegghenheyd zulcx verheyscht ende zynen text medebringt, anghesien, zecht hy, het zyne leere van oudtyt es ende begheert daerinne te continueeren, — So eyst dat de Consistorie om alle sodane inconvenientien ende zwaricheden te mijden ende voorkomen hem suspendeert van predicken, tot hy 't voorscreven besluyt van satisfactie onder bekentnisse naghecommen sal hebben.»

Deze »acte van suspensie» deed het Consistorie natuurlijk in de achting der nieuwe partij stijgen, en de oude partij verhoogde zeker den goeden dunk van de deugdelijkheid harer zaak niet, door tot pligjerijen de toevlucht te nemen. Ds. van Wingen gaf hiertoe zelf het voorbeeld, door op den eerstvolgenden Zondag met opzet niet in de Doniné's-bank, maar in het ruim plaats te nemen en zich voorts van alle zittingen van den Kerkeraad te absenteeren. Hij noodzaakte hierdoor den Kerkeraad hem op nieuw »onder handen te nemen,» en hem zeer ernstig te vermanen, »dat hij uitsluitend van den predikdienst geschorst was en dus praejuditie aan het Consistorie deed, met den schijn aan te nemen als of hij geheel van zijnen dienst ware afghesettet.»

Nieuw voedsel kreeg deze strijd door een onvoorzichtige daad van Ph. Garcy. Wel den predikanten, maar niet den gemeenteleden was het »roeren van de materie des beeldenstormens» verbooden. Hiervan

maakte Ph. Garcy gebruik om in de »*Prophetie*», een weekbeurt, waarin ook gemeenteleden spraken, naar aanleiding van Joan. II vs. 19, een fellen uitval tegen de Wingianen te doen. Al spoedig wierd beklag tegen deze »*Prophetie*» door Lamoit en Artys ingediend, en de nieuwe partij wist niet beter aan de bedenkelijke gevolgen van dezen onvoorzichtigen stap te ontkomen, dan door Ph. Garcy tot gedeeltelijke schuldbelijdenis te bewegen en in dien zin een mededeeling aan de gemeente doen.

Bij de schorsing van Ds. van Wingen kon men intusschen niet blijven staan. De oude partij kwam hier met tal van rekwesten tegen op, en ook de nieuwe partij had er geen vrede meê, dat dusdoende het »poincte der lere onghedecideert hanghen bleef». Ook de kerkeraad zag dit in, en, toen herhaalde confidentiële onderhandelingen telkens op den onwil van Ds. van Wingen waren afgestuit, meende het Consistorie de procedure niet langer onder zich te kunnen houden, en defereerde ze derhalve bij besluit van 23 Juli aan het Coetus.

Werkelijk nam Ds. van Wingen den schijn aan, of hij dezen gang der zaak goedkeurde. Hij verscheen in de Coetuale vergadering, verantwoordde zich en diende een schriftelijk voorstel van verzoening in, waardoor hij hoopte den Kerkeraad te zullen bevredigen. Toch was hij ook hierin niet oprecht. Achter den kerkeraad om, en terwijl hij met het Coetus onderhandelde, had hij zich in stilte naar het Engelsche Hof gewend, den Bisschop door de woeling tegen »de leere der overheydt» verschrikt, en door tusschenkomst van den Kanselier bewogen, gebruik te maken van zijn recht van »*empêchement*.” Tot overmaat van smart voor den Kerkeraad, wist hij de »*letteren van inhibitie*» voor het Consistorie zelf ter bezorging te krijgen, met den facultatieven last, die naar bevind van zaken over te geven of terug te houden.

Zoo trad Ds. van Wingen dan den 13^{den} Augustus met den »*Brief van Empeschement*» in den zak ter Kerkeraadsvergadering binnen, sloeg op vrij hoogen toon elk voorstel van bemiddeling af, bracht tal van bezwaren tegen het gezag der Coetuale vergadering in, en toen de Kerkeraad, hierdoor verbitterd, zich eenvoudig op de autoriteit van het Coetus beriep en van Wingen's onderwerping eischte, haalde de looze vos den verzegelden brief uit den zak, en gaf dien den Voorzitter over. Men herkende de hand reeds aan het opschrift: »*Dilectis fratribus in Christo, Ministris et Senioribus Ecclesiae Londinobelgicae 1)*» en zag maar al te spoedig, dat van Wingen hen schaakmat had gezet, want ziet, »'t inhouden van dien was een inhibitie van den E. Archieppiscopus van Cantelberghe, daerbij deser Consistorie en alle andere gheinterdicert was, in de zaeke voort te procedeeren, maer dat deselve ter kennisse

---

1) »Aan onze geliefde broeders, de Predikanten en Ouderlingen der Hollandsche Gemeente te Londen.”

des E. Bisschops van Londen oft zijn ghedeputeerden, ghereserveerd zoude zijn, in dato 12 Augusti."

Goede raad was duur. Verzet baatte niet, en door zich in het onvermijdelijke te schikken, zouden ze hun kansen des te beter maken. De leden van den Kerkeraad besloten derhalve der gemeente mededeeling van de »inhibitie" te doen en zich op den 12^{den} Augustus bij de gedeputeerden van den Bisschop, ter plaatse die hem believen zou aan te wijzen, te laten vinden. Een overmoedige poging van de oude partij om Ds. Jorissen tevens als onrechtzinnig in de leer te doen veroordeelen, wyl hij gezegd had »dat men de ghevanghenen mocht met ghewelt nyt handen der hoeverheyte rucken", liep op niets uit, wyl de Kerkeraad hem steunde; en zoo keerde dan voor een oogenblik de rust in de gemeente terug, in gespannen afwachting van de groote beslissing die stond te komen.

Ze kwam eerst onder dagteekening van 23 December. Zoo veel tijd was met het omslachtig verhoor te loor gegaan. Buiten kijf won van Wingen het proces, want niet slechts werd zijn schorsing vernietigd en hij in volle eer hersteld, maar bovendien was in geheel de acte van decisie een zachte veroordeeling van het Consistorie te bespeuren, die de nieuwe partij ten diepste moest grieven. Gelukkig dan ook dat de Bisschop van Londen zich niet enkel hiertoe bepaalde, maar ook in vier artikelen de grondslagen van de leer der Overheid vaststelde, waarop men zich van nu aan wederzijds bij de beslissing van soortgelijke geschillen zou dienen te plaatsen. Ze luiden aldus:

»1. Een privaat persoon, mag zonder toestemming der Overheid de publieke misbruiken der Kerk niet wegnemen of veranderen.

2. Naar dezen regel is niet te beoordeelen wat iemand »nyt extra ordinaire drivinghe des geestes" doet, met dien verstande, dat deze exceptie nooit voor regel gelden mag.

3. Roomsche en ongeloovige Overheid moet geëerbiedigd en gehoorzaamt worden.

4. Gevangene om der religie wil, mag men mede niet met geweld uit de handen der politie of uit den kerker bevrijden."

Natuurlijk kraaide de oude partij victorie, en het eenig middel, waardoor de Kerkeraad aan de plagerijen dezer mannen wist te ontkomen, was de meêdeeling aan de gemeente van de letterlijke woorden, door den Bisschop tot hen en van Wingen gesproken: »Daer es over beiden zijden ghesondigt. Ghy D. van Wingen, hebt daerin ghesondigt, dat ghy uwe broederen te hoope, zonder onderscheyt, verdoempt hebt. Ende ghy, van de Consistorie, dat ghy uliederem minister zonder weten en advijs van uliederem superintendent, ghesuspendert hebt!"

Juist deze afloop der zaak gaf aan de oude partij nieuwen moed, om de nieuw-aangekomen vluchtelingen te blijven verontrusten. Ze deden het, eerst door een aanklacht tegen Ds. Jorissen, en later door vernieuwing van Enghelram's procedure. Over beiden daarom nog een vluchtig woord.

Ds. Jorissen of Vibotius of ook Bartholdi, gelijk hij zich noemde werd den 21sten Januari 1571 door G. Cocq aangeklaagd, dat hij openlijk als leeraar het verzet tegen de overheid »van religie halven" zou hebben goedgekeurd.

Twee getuigen traden tegen Ds. Jorissen op, die beiden met hem zitting hadden gehad in de Antwerpensche Synode van 1562.

De één, Adriaen Daniels, verklaarde dat, althans zonder oppositie van Ds. Jorissen, op die Synode, waarvan hij lid was, het »bevrijden der ghevanghenen mits sonder geweld" was goedgekeurd.

De andere, Jacob van Aken, daarentegen attesteerde, dat de Synode ook het »bevryden met ghewelt had vryghelaten," alleen met deze clausule »onder correctie van die van Londen, Embden en Genève." Ten blijke dat dit werkelijk de bedoeling dezer Synode was geweest, wees hij op het feit dat Ds. H. Modet, lid dier Synode, zelf op de Vischmarkt te Antwerpen de hand had geleend tot het ontweldigen aan »de sergeanten van politie" van twee, die om des gheloofs wille waren gevat.

De niet-eenparigheid der getuigen redde Ds. Jorissen. Het Consistorie achtte de aanklacht onbewezen, en sprak sententie in dien geest, dat, ongeprejudiceerd de zaak zelve, G. Cocq schuld zou bekennen van »lichtveerdige onbewezen aanklacht." Deze ging hiertoe over, en zoo was het eerste incident uit den weg.

Van veel langer adem daarentegen was de procedure van Mr. J. Enghelram. Reeds maakten we melding van de aanleiding tot dit incident, die uitsluitend te zoeken was in de uitgave van het pamphlet »*Uitspraken. tot de strijdlustige*", waarin de gereformeerde leer over de Magistraat onberispelijk juist ontwikkeld was, maar tevens de houding der geuzenpartij meedogenloos en liefdeloos aan de kaak werd gesteld. Vruchteloos had men getracht de oppositie tegen deze brochure te smoren; vooral de heer Nicolaes Bent, waarschijnlijk een der Beeldstormers, vond er zich ten bitterste door gegriefd, en toen ook de H.H. J. Ackerman en H. Hoppesack pleinte bij de Consistorie indienden, begreep deze Enghelram's geschrift niet langer vrij te mogen laten en droeg het oordeel over zijn brochure bij Kerkeraadsbesluit van 30 Maart 1570 over aan het Coetus. Van de heftigheid der oppositie zal men zich een denkbeeld kunnen vormen, zoo men weet dat onder anderen de aanklacht van Ackerman aldus luidde: »dat het een bouckxen was boos, godloos, des Pauses decreten ghelyck, van valsche leere, en dat er velen deur aan

den stroppe en galghe gebracht waren.” Niet dan met moeite kon het Consistorie hem terughouden van de uitgave van een tegen-pamphlet, dat reeds voor de pers gereed lag.

Mr. Enghelram had echter over dit krachtig effect van zijn boekskén zoo weinig spyt, dat hy niet schroomde zelf zijn tegenstanders voor het Consistorie aan te klagen, toen de langzame behandeling der zaak bij het Coetus hem voor doodbloeding der gansche kwestie beducht maakte. Hij trad daarom voor het Consistorie met dit dilemma: dat òf de aanklacht, als was zijn boekskén papistisch, waar bleek, maar dan behoorde men hem ook uit de gemeente te stooten, òf wel de aanklacht was onwaar, maar dan moest Ackerman c. s. ook wegens laster terecht gezet worden. Met het verwijzen naar de uitspraak van het Coetus nam hij zoo weinig vrede, dat hij reeds den 27 April 1570 een formeele aanklacht tegen Ackerman, Hoppesack en Bent indiende en op spoedige afdoening dezer pleinte drong.

Het uitblijven van de Coetuale uitspraak maakte hem zelfs nog stouter en uit zucht om het Consistorie door onvoorzichtigheid tot een gewaagde uitspraak te dringen, leverde hij den 7 Mei een nieuwe aanklacht in, en wel ditmaal tegen drie Ouderlingen, de H.H. Soen, Garcy en J. Gysberti op grond dat deze in een onbesliste zaak zich partij tegen hem zouden gesteld hebben. Ten bewijze hiervan gaf hij vier bundels papieren over, »twee gemerct A tegen Soen, één gemerct B tegen Gysberti en één gemerct C tegen Garcy.” Men ziet, Enghelram was een man, die zich op het voeren van processen verstond.

Nu begreep het Coetus niet langer te mogen toeven en zond aan het Consistorie een voorloopige beslissing, waarbij op last der Coetuale vergadering »Silentie over het pamphlet geïmponeert ende de verdere vercoop gheïnterdiceert werd.” Dit stemde echter Enghelram nog slechts te wreveliger en toen deze beslissing hem werd meegedeeld, ontzag hij zich niet met een snijdend sarcasme te zeggen: »*dat het nu al vele hier een GEUSEKERK werd!*” In een volgende Kerkeraadsvergadering liep het geschil zelfs zóó hoog, dat Enghelram rondweg verklaarde, »dat hy zich het Coetus niet anne trock”, de autoriteit van het Coetus verwierp en het Consistorie alleen voor de reeds gevallen en nog te vallen decisie verantwoordelijk stelde.

Nog breeder omvang kreeg dit proces, toen niet slechts Saal, Dottignies en Clerck, de hoofden der oude partij, zich voor Enghelram partij stelden, maar ook Marguinás zich in het geding mengde met een brief door hem uit Genève ontvangen. Hieruit toch was hem gebleken, dat Enghelram schriftelijk advies op zijn boekské uit Genève gevraagd had, en dat dit advies verre van gunstig voor den auteur was uitgevallen. Hij eischte daarom dat Enghelram dit advies van den Geneefschen Kerkeraad zou overleggen, terwijl Enghelram op zijn beurt het door Mar-

guinas ontvangen schrijven een »*Uria's brief*» schold. Hierdoor nog meer verschrikt meende het Coetus een schrede verder te moeten gaan, en zond een deputatie naar Enghelram, om of schuldbelijdenis van zijn vroeger gedrag te vorderen, of, bij gebreke van dien, hem door intermediair van het Hollandsch Consistorie te censureren.

Hij werd gecensureerd, en toen Enghelram nu merkte dat het den Kerkeraad ernst werd, meende hij de nederlaag nog in zoover te kunnen ontgaan, dat de vorm van schuldbelijdenis door hem zelf zou kunnen gekozen worden, zoo hij het Coetus voorkwam. Door tusschenkomst van Togghe diende hij daarom zulk een »forme van schultbekenninghe» bij het Consistorie in, verklarende dat hij deze acte onderteekenen wilde, zoo men hem van verdere rechtsvervolging ontsloeg.

Hiermee nam het Consistorie echter geenszins genoegen en eischte dat Enghelram de decisie van het Coetus afwachten en de »forme van schultbelijdenisse onderschrijven zou, die dit hem zou voorlegghen." Dit bleef hangen tot den 18 Januari, toen de acte van decisie bij den Kerkeraad was ingezonden, die aan Enghelram officiëel werd voorgelezen, met eisch zich over de al of niet onderteekening dezer acte te verklaren.

Enghelram maakte eenige tegenwerpingen, die door het Consistorie, om des lieven vredes wille, werden goedgekeurd. Doch nauwlijks had men hierin toegestemd of de sluwe jurist wierp nieuwe exceptiën op, die nauwlijks met veel moeite ter zij waren gedrongen, of met onuitputtelijke vindingrijkheid wist Enghelram altijd nieuwe bezwaren te vinden. Hij wilde, telkens en telkens dit woord en dien volzin en die kwalificatie en dan dit, en dan dat nog veranderen. Hij zocht eindeloos, gelijk het protocol zegt, »met nieuwe uitvluchten ende 't voortbringhen van nieuwe questies ende twisten alle de handelinghen der consistorie onvruchtbaer te maken." Dit verdroot den Kerkeraad, die eindelijk begreep te moeten doortasten en den 2^{den} Februari besloot, Mr. Enghelram, uithoofde van weerspanningheid, naar de regelen der Kerkelijke discipline te behandelen en den eerstvolgenden Zondag aan de Gemeente voor te stellen. Nog even voor kerktijd zond Enghelram echter een belofte van onderwerping, om zoo mogelijk de afkondiging te voorkomen. De kerkeraad, dit met reden niet vertrouwende, zond hem daarop nog in allen haast door een Commissie van twee leden een schriftelijke verklaring van dezen inhoud: »Ick, Jan Enghelram, belove aen te nemen zoodane forme van schultbekennisse, als de Consistorie up mijn versouck gemodereert en vrydaghe lestgeleden my voorghelegen heeft, ende deselve bekentenisse nae die forme te effectueeren sondaghe naestcommende, sonder langher uustel". Toen deze Commissie, gelijk te verwachten was, onverrichter zake terugkeerde, werd het bevel tot afkondiging gehandhaafd en had de voorstelling aan de gemeente plaats.

Dit werd door de oude partij als een openlijke beleediging aan haar adres beschouwd, zoodat ze niet slechts dreigend en onstuimig bij het Consistorie voor Enghelram in der bres sprong, maar ook niet schroomde openlijk van de »slavernij van het Coetus" te klagen, en zelfs zulk een gisting te weeg bracht, dat er bericht inkwam, hoe »Saal, Dottignies en complices versamelinghen hielden, waeruyt vele twisten, factiën en tweedrachten onder de gansche gemeente ontstonden, ende niet alleene versamelden deselve persone in de kercke, maer ook buuten op straat, gelijk zij, vertoonders, Sondaeghe avonds zeer late selfe gesien hadden."

Deze agitatie had echter een tegenovergestelde uitwerking. Nu vooral meende de Kerkeraad niet te mogen wijken, en ging diensvolgens reeds den 25sten Februari tot de tweede voorstelling aan de gemeente over.

De excommunicatie stond thans derhalve voor de deur. Het was het eenige waartoe de Kerkeraad kon komen, zoo Enghelram weigerachtig bleef, het hoofd in den schoot te leggen. Nog eens beproefde men daarom alle middelen van overreding. Tot driemalen werd er een vergadering met de Diakenen gehouden. Een Commissie uit het Coetus had ten huize van Ds. A. Pouchel een ernstig onderhoud met den delinquent. Men verklaarde zich bereid, zoo veel maar immer mogelijk hem toe te geven. Maar niets mocht baten. Onverzettelijk bleef Enghelram bij zijn weigering volharden, en men was derhalve reeds bijeen gekomen, om tot de excommunicatie over te gaan, toen op het onverwachts Enghelram deed, wat eens Ds. van Wingen had gedaan, een »brief van empêchement" vertoonen van de zijde des Bisschops.

Ditmaal echter had de oude partij met deze »letteren van inhibitie" zich zelf den kuil gegraven. Immers nadat beide partijen door den Cancelier gehoord en de wederzijdsche processtukken onderzocht waren, werd het Consistorie volkomen in het gelijk gesteld en Enghelram tot het doen van openbare schuldbekentenis veroordeeld. Wel moest het Consistorie verklaren, dat ze »de leer van de Overheid" gelijk die in Enghelram's brochure was uiteengezet, van heeler harte aannam, maar Enghelram's weerspannig, twistziek en onwaardig gedrag werd ten strengste afgekeurd. Openlijk moest bij de belijdenis zijner schuld, gelijk die door den Cancelier was geredigeerd, met het ja-woord bevestigen, en zijn positie in de gemeente was hierdoor zoo pijnlijk geworden, dat hij reeds den 19^{den} April 1574 zijn attestatie van lidmaatschap opvroeg en Londen metter woon verliet, om zich te Cantelberg te vestigen.

Ook zijn proces bewees dus, hoe moeilijk het in Jesus' Kerk is, moedig en onwrikbaar het recht van waarheid en orde te handhaven, maardes te dieper moet dan ook een vergelijking met het heden ons doen gevoelen, hoezeer onze lauwhed van geest door de nooit-wijkende volharding onzer vaderen wordt beschaamd.
